

Спокійно і поволі пливла високо в небі хмарка,
здригнулась
раптом і знов спокійно попливла.
Лежав Левко забитий.
Старий Данько рушницю собі на плечі вішав і як
повісив,
підійшов і нахилився над Левком,
відсьобував той старовинний ніж, що він його
подарував Левкові.
Підвівся й до Галини повернувся
і вп'явся поглядом їй в очі.
Захоплення палахкотіло в тих очах.
Обидвома руками старий Данько той старовинний
ніж Галині простягав
і урочисто, немов віки його вустами говорили,
сказав:

ТОБІ ДАРУЮ...

Обидвома руками Галина ніж той од Данька прий-
мала
і голову з повагою перед старим схилила.
Спокійно і поволі пливла високо в небі хмарка.

Тунель останній,
і ми ввірвалися
в безумний рев
заводів

Т А Й Ф У Н

п. КОЛОМІЄЦЬ

Ще жовтий парус селищ має,
зелене передмістя путь перетинає,—
а вже бетонні мури рве,
і в струни
п'яно
ударяє
закутий рев машини,
— і балками здригає мов гроза —
Під небеса зросла
гаряча хмарь із попелу і диму,

і гасить сонця світ

Лютю

у трепет кида

гула літ,

і пада грохотом
під ноги.

Хитає обрії тайфун гудків,
і меле думку в жорнах криці.

Яких часів

розкриє браму гула літ,
залізний безум брязку й рева,
яких племен?

Ридає простір в шкляних бомбах,
мідяний гук пливе

— яких племен?

Наблизився до міста обрій,
багряною дугою замикає дні.

Які пісні

на землю падають за бурею і блиском,
які пісні

сталевим

приском?

Наблизився до міста обрій,
багряною дугою замикає дні.

Тунель останній,

і — ми ввірвалися в безумний рев заводів.

Ще тільки перші блиски траму грають,
а вже бетонні мури рве —

і балками здригає,

мов гроза!

Під небеса зросло

гаряча хмарь із попелу і диму

і гасить сонця світ.

—
Напружено простори замикає
титаноюгом і машиніст — людина.

І На сході ліниво і сонно
потягалися сині враніш-
ні хмари, над димарями
дальніх, ще темних, гура-
лень висіла щира, пухка
зелена зоря, коли до застави прокрадалась ворожа
кіннота.

А Н А Т Ї М А

І. ДНІПРОВСЬКИЙ

Любові Михайлівні Гаккебуш

На дрімотний курінь патрулів, на задумані сутінки
города впало п'ять ескадронів чорних шликів, і за
п'ять хвилин все було скінчено. Першою жертвою
впало два ешелюни з майном, ревтрибуналом, рев-
комом, чека, жінками й дітьми. Пред ревтрибу між
коней і крику шабель проскочив на тендер, розстрі-
ляв всі патрони з двох мавзерів і останньою кулею
кинув себе в кочегарку. Всі інші лягли по вагонах,
розпластались на шпалах. Обози піхотного полку
залоги не встигли навіть з воріт прорватись на
вулицю, і лише одинокі коні, задравши короткі хво-
сти, умчали наохляп в степи своїх збезумілих ко-
монників.

Шум нальоту пролетів по дахах, етажах і під-
валах. В сорочках, в простирадлах міщани припали
до вікон. Окремі агенти вчорашньої влади, що жи-
ли на квартирах по різних кінцях передмістя і го-
рода, торопко вдягались в своє і чуже і тікали са-
дами й провулками, де їх хватили й рубали, або
волікли під конвоем „до штабу“.

Цей перший гопак вакханалії Анатема проспала.
Взагалі вона спала, „як птиця“, кожний звук роз-
кривав її очі, але сьогодні приснився їй сон (яксь
руда піраміда, верблуди, химерні димні жертвовники,
люди в чалмах тягли її по піску і махали над гор-
лом ножами) — і вона ледве-ледве прокинулась.
Будинок, повітря, речі в кімнаті, паркет — все зву-
чало й здригалось. За ріденькою ширмою дзвінко
скакали чужі божевільні верхівці. Чорні шлики на
вітру метались зигзагами.

Ясно: на вокзал уже пізно.

В одну мить в голові Анатеми пролетіли всі комбінації порятунку — всі були можливі і на всіх була смерть. Вершники скрізь доженуть, розрубать з плеча, розтопчуть копитами — пощади чекістам немає. А їй, Анатемі, ніколи!..

Вона швидко, сум'ятно озирнула своє буржуазне помешкання — килими, статуетки голих жінок, барельєфи, портрети, запорожців Репіна в пригаслій золоченій рямі („як вони гидко сміються!) — і вгледіла себе в трюмо. Обличчя їй було біле, як лице породіллі. Скоріш!

В такі безумні моменти підсвідоме само керує людськими вчинками: не піймала вона ще свого потайного бажання, а ноги підвели її до комода, і рука відкрила шухляду...

Приїхавши з губ, Анатема „по ордеру“ оселилася в цьому палаці, тут, під боком у себе, накрила „змову гетьманців“, три дні тому ЧК розстріляло все кішло плюс обох власників дому — одставного полковника і його красуню дочку, і ці дні, цілих три дні непокійна чекістка лишалась сама „на хазяйстві“. Рухоме майно — гардероби, шафи, комоди, коробки й баульчики — все було їй відоме, все вона перебрала сама, чинивши арешт і слідство (на білизні шляхтявки і найдено докази), отже, тепер вона звикло і легко перекинула безліч спідниць, капотів, блюзок, панчіх, комбіне і бюстгалтерів (пахло все нафтаїном, цвілими журналами мод, нудними квітками і пудрою), приміряла, скидала, і за три, максимум п'ять-десять хвилин метаморфозу закінчено.

Підійшла до трюмо на контроль: дуже добре. Чорне шовкове плаття з комірцем à la Марія Стюарт, чорні панчохи і замшеві туфлі — прекрасно. В такім елегантнім убранні її не пізнали б і друзі!

Що ще? — вона діловито-покvapно перекинула подушку, взяла свого бравнінга, свого „інтимного друга й супутника“, опустила його під корсаж, згор-

нула в клубок гімнастюрку, пояс з кобурою і сунула в кафельну пічку.

Знов ноги рухнулись самі, вона вже югнула була в коридор, вже була розчинила парадне — єдиний вихід на вулицю — (піки вершників на льоту з свистом рвали свій гогот і гик) — і тільки тут, на самому порозі — пригадала за свого сусіда...

Ще тиждень тому ЦК надіслав в це кубло шовінізму і банд свого члена, старого правдиста. Цілий тиждень він літав по трибунах, салдатських казармах, по ближніх фронтах, по літучих нарадах ревкому, паркому, касував і стверджував вирoki, приймав депутації, умовляв, просив і наказував, і на свою тимчасову квартиру (Анатема запросила його сама „охороняти од замаху“) він приходив о першій, о другій, навіть о третій годині, сонно з походного термоса пив теплий ще чай і так в своїй чорній толстовці і кепі й падав нестямно на ліжку, щоб „рівно о 8“ рубати руками над юрмами і на крилах невгому, гніву і оплесків літати знов по майданах, балконах і ганках. Сьогодні знову заснув він о третій...

Анатема постукала. Тричі. Тричі по три. Дрібно, нервово, тривожно. Тоді там, за дверима, війнуло щось невиразне, подібне на мукання, або позіхання незбутньої втоми. Він ще сонний!..

— Товаришу Шестопьоров!.. Одчинить!..

Коли там іще раз позіхнуло, — вона досадно схопила за ручку (помітила тільки тепер: шкляна, холоднo-блискуча) і влетіла до нього в кімнату.

Так і єсть: після екіпажів, вагонів, авто, селянських возів цей неможливий спартанець розлігся „один на всю залу“ і розніжився на білій шляхетній перині. На м'якому синьому кріслі в перевернутій зім'ятій кепі лежав брунатовий термос, половина фраззолі і тонкими золотими стружками вилась шкірка з московської. На звук швидкої ходи він одкрив повіті безсонням широкі сірі очі свої, пізнав

свою „неможливу“ сусідку і втомлено, слабо, винувато всміхнувся.

— Вставайте!.. Бандити...

Старий кинув кошлатими бровами і підняв застережливо палець: після сну навіть жіночий причаєний шеліт йому видався криком. Одразу ж він засоромився свого інстинктивного руху, мотнув сивою густою шевелюрою (посивів в тюрмі) і підвівся на ноги. Привикши спляти прибої майданів і юрб, він і тут опанував бистро себе, спустив ноги на килим, і тремтячу жіночу тривогу хотів обвити спокоєм свого добродушного голосу:

— Які бандити? Що ви, мій голубе?..

Але пояснення були уже зайві. Після неграйних кінських загонів мимо будинку густими рядами в-галоп промчало два-три ескадрони, а за ними слідом міцні бітюги (з-під ніг їм рясно сипались іскри) голосною бруківкою протягли одну за одною чотири тридіймовки. Гармати, наче зарізані тварини без голів, трусили своїми довгими шиями і порожніми чорними горлами.

— Бігом!

Анатема схопила старого за руку: вдавити в підлогу, викинути, випхати геть з цього гучного пустинного палацу.

— Значить, попались,— протяг він своїм милим, теплим, хрипким голосом,— але вона, як чекістка, відчула в нім фалш,— він тільки храбриться для жінки,— йому зовсім невесело!

Але він підійшов до вікна, став і стояв, туго наставивши вуха,— великі, музичні, зарослі густим інеєм вуха,— і слухав, бойове звучання камінної вулиці. Анатема й собі напружено прищулилась і якось дивно залякла без мислі. Тільки десь в безвольній уяві її мигнула клубком картина арешту, зв'язчі крики конвою, знущання і— стенка. Він зумів померти, цей сивий фанатик!

В туманне маріння про смерть раптом врізались

нові, стримані звуки: то десь коло ближньої брами затанцював топіт копит, захамаркало кінське хропіння, шерех рушниць і команди верхівців. Ворог почав уже свою каламутну розправу над обеззброєним городом. Чиясь яхидна підла рука керує вже словами „комісарів“. Зараз вони підскачуть сюди, в цей безпорадний завулок! — обличчя убивць — і прекрасний мозок цього ватажка полетить по шпалерах спіралями.

Що ж він? Він, безумовно, почув трагічні звуки того полювання (два постріли й скрик), бо непевно ступив кроків три до дверей і спинивсь нерішуче посеред кімнати. Він тільки склав на грудях свої руки і нервово ламав („як вони страшно хрущать!“) один по одному бліді, тонкі з тугими жилами пальці. Чи може він думав про всіх, про ганебний погром, оцінював свою поведінку?

Він вагався „як маятник“.

Анатема затирила його вигляд. Ноги йому були широко й суворо розставлені, толстовка з правого боку високо підсмикана, з лівого висіла майже до самих колін, на спині стояв настовбурчений віхоть рудої білизни, а сивий шматок шевелюри упав на зламану низько брову і прикрив йому око. З обличчя він теж раптом посивів, і ще вчора сонцем і вітром засмажені вилиці стали враз якісь матово-мерхлі, прозорі й безживні, як шкурка зеленого яблука. Близька смерть і кволих і сильних таврує однаково своєю блідою печаттю.

Невже ж цей старий еретик хоче оддатися в руки правосуддя бандитів? Як вівця, покладе під багнет свою голову?

Тичба голосів шугнула по вулиці, прокотилась по ганку. То, мабуть, конвой розставляв свою варту на вікнах і дверях. Десь нявкнула кішка або скрикнула тонко дитина.

— Тікайте! — прошепотіла Анатема — вся біля і трепіт.

Чи він уловив її розпачливий жест, чи сам найшов у безвихідді, бо теж якось тоскно-розгублено обвів четверо вікон, що тьмаво дивились в зарослу пустиню садиби. Вони були заліплені брудними стрічками цвілих, мабуть, ще кадетських газет, і, мабуть, не одчинялись з часу революції. І в їхнім мозку (їхня мисль працювала разом) спалахнула та сама думка. Обое разом підбігли до вікна і обое разом вчепилися в нього руками. Іржавий крючечок одразу ж хруско зламався, але засувка наче вросла в дерево ряби — ні з місця. Тоді вони вдвох конвульсійно натисли на ветхе (будинок був древній) вікно — і ворота на волю відкрились.

З саду війнуло прохолодою літнього ранку, дурманним запахом в'ялих акацій, жасміну, черемухи і ще чогось м'ясо-молочного. По синьому, різко-синьому небу, над самим будинком тікала опалена хмарка. Листки на деревах, кущах зашуміли, забігали, наче забили в долоні: тікайте ж!

Але химерний старий не спішив, — він іще грав свою роль призи́рства до смерті, а може соромився стрімголов випасти в сад, залопотати ногами, як безумовно кричав йому інстинкт, — він іще хотів взяти жінку за талію, пропустити її наперед! — тоді вона грубо штовхнула його під лікоть, — він став на підвіконня (в очах Анатемі мигнув віхоть сорочки) і м'яко випав у сад, на кущ шипшини чи агрусу. На нім щось порвалось. Але він піднявся, підступив до вікна і простяг їй зарослені руки. Дурниці! Тікати їм тільки окремо...

— На бердичівський шлях... там зустрінемось... В тоні була така рішучість і прозьба, що упертий старий на цей раз погодився: мотнув головою і почав продиратись кущами. Бувай!

Ще пляма толстовки миготіла межі дерев, як Анатема стенулася. Це фатальна помилка. Це прямо в ворожі лабеті. В такі моменти не треба тікати од ворога, а бути разом із ним, шпаціювати по його

запіллі. Та невже ж його вловлять? уб'ють? він впаде ниць своїм чесним одкритим лицем і гаряча кров закипить в його сивім волоссі? Ні, ні...

А голоси гуготили на ганку, якісь п'яні, гугняво-терпкі — потвора тішиться успіхом.

Анатема причинила вікно і вернулась до себе в кімнату. Що в такий грізний момент припинає її до цього палацу? Ще раз зирнула в трюмо і („кошмар!“) тільки тепер зауважила, що вона була в кепі з зіркою („От був би номер!“). Білопашаний товстий запорожець затрусив своїм тілом од сміху.

Рвучко скинула кепі („до купи“) і найшла в комоді капелюш. Старомодний, крилатий, з стрічками, трохи вузький, ще, мабуть, з гімназії, і нашвидку сунула в нього своє збите волосся. Тепер проти неї в трюмо стояла справжня володарка дому („наче на допиті“). Лице їй було іще біле. Чорні очі „тифозно“ горіли. В чорних густих її бровах, що ясно зрослись над прямим носом з горбинкою, застряла пір'інка з шляхетської подушки — вона спустила її на підлогу.

Невже ж ця бліда, зім'ята, невиспана жінка є та страшна Анатема, що здригала весь город? Тьома — так звали її з дитинства. Це міщансько-солодке ім'я в жарт її друзі змінили на „Тему“. В льохах і підвалах, куди вона загнала шипіння міщан, прозвали її Анатемою. Воно було лахмате, пахло но-чями, допитом хитрих шпиків, неблаганними каррами — це ім'я їй сподобалось і стало її партійним іменем-прізвищем. Навіть найближчі колеги забули її дійсне ім'я, — воно одірвалось од неї, як гудзик од плаття, і загубилось на курних дорогах чекістки.

„Анатема!“ — Вона криво, саркастично всміхнулась, відкрила пахучу коробку „Діяни“, і повільно („Спокій“ і видержка) з насолодою пудрилась. Вулиця гуділа. Міщани вже вилізли з нор і вітають своє ви-зволення. Якби вони знали! Зараз Анатема вийде на вулицю, пройде між тупих, веселих облич і по-глузує з їхньої радості...

Звичний настрої її повернувся, — чекістка взяла свої „нерви в кулак“ і знову готова.

В дорогу!

Приклад глухо вдарив в парадне.

Анатема помацала бравнінг, повернулася на корках, прискорено певно пройшла коридором і владно-недбало одкинула двері. Три салдати в чудернацьких чалмах розгублено забликали віями.

— Де комісари?

Анатема мовчки кинула плечима.

Новітні індуси ніяково дали їй дорогу і гучно вскочили в палац.

А вона поважно поставила ногу на верхню приступку, спустила ногу другу, бистро оглянула вулицю (сонце вже зовсім зійшло), спустилася з ганку і рівно пішла по панелі на гомін рябого, густого, тріюмфального натовпу.

II Город глухо гудів.

Вулиця, та сама центральна вулиця, що вчора належала їй, Анатемі, шуміла, плескала й сміялася, близька, віддана, своя, — уже віддалася на ласку другому, мотляла його прапорами, вішала теплі ще килими та кольорові ковдри й доріжки — на тих самих бальконах, де вчора ще вигинались, в'юнились, хрипіли оратори, — пінилась бюстами дам, білими платтями панн, махала хустками, руками і ручками. Пишним кроком на конях пропливала бундючна старшина з гербами-тризубами, в якихось монгольських тюрбанах, хилитала хвостами-шликами і на льоту ловила з бальконів свіжі росяні квіти, крики й воздушні цілунки.

Байдужно дивитись на радість чужої юрби, а тим паче вдавати веселість — треба морозного серця. Своя — заливає простір озером милих облич і голів, струмує теплом, сміється й колише, — ворожа юрба одразу здавлює мозок, стискує подих, в'ялить ходу, веде по гарячих очах, як на страту.

Ця підла юрба зламала враз Анатему: коліна її

якось зів'яли і піднімались чудні і чужі, наче ходулі. Вона ішла по панелі, намагаючись злитися з натовпом, схватися в нім, розчинитись,—але задні одставали од неї, стрічні ставали на бік і порожне коло злоби і відчуження посувалось за нею. Хто знає її тут особисто? Ніхто. Але здавалось: всі ведріли її, махають на неї руками, тикають пальцями в спину, плутають в її ногах свої ноги. Вона при-тишила крок. Але „Анатема“ визирила їй з-під капелюша, ламалась в рухах ліктів її, хрумтіла в колінах, дмухала в шию,—тіло й одежа її стискали в собі це ім'я, готові крикнути, бризнути ним на всю вулицю. Тоді вона звернула з панелі, пристала до купи мужських і жіночих фігур, і обережно спустила свій віддих.

В окупований город важким кроком, з сопінням і човганням входила ворожа піхота. Шматки бритих голів, клинки оселедців, порожні курдюки багряних, зелених і чорних, здебільшого чорних шликів, шаровари, жупани коливались в очах, крутились в колесах гармат і двоколок.

Раз-у-раз між кольоровими лавами ворога мигало сірими курними плямами—то нові конвої вели вулицями розхристаних, босих і все іще сонних піхотних салдат гарнізону, одиноких партійців. Вони йшли, нікуди не дивлячись, великими босими пальцями ступаючи на вранішній холод кострубатого каменю, на свіжі купи ще парного кінського гною. Рядом з ними, над ними клубилась, гула, шепотіла врочиста цікавість.

Промаршувало чотири конвої.

Анатема хотіла вже приліпитись до двох панночок, що швидкували панеллю, але щось держало її на місці. Просто прилипло до ніг і затримало. Пропустити ще одну групу—і далі!

Через голови кинула погляд—і враз:

Чи не він, сивий втікач? не його чорна толстовка?

Крізь мигтіння фарб і облич Анатема дивилась в середину сірого. Невже? Чорна пляма коливалась за плечима й руками нового конвою. Ішов цілий кортеж чорних шликів, держачи „на руку“ багнети. Поперед і ззаду каре, лиховісно спустивши нагани, крокували верхівці. Чорна спіймана пляма росла, наближалась. Але вона іде надто молодо, широко, з підстрибом. Ні, ні, це неможливо.

Анатема мерзло здригнула. В такій самій сорочці, під стрічкою свого кавказького з срібними цятками пояса ішов предчека — Дадаянц. Вони не наважались зняти з нього з живого чобіт! — і він ішов, давінко куючи обцасами, — він знав свій неминучий кінець і йшов прямо на нього з усмішкою, позою, грою...

Юрба якось згусла й запарилась, балькони за-вмерли, схопивши очима „чекіста“, — а він іще дужче, чіткіше, зухваліше вдарив по бруку ногами — він ішов по самих грудях Анатеми.

Спійманий пред на ходу туго обводив застиглу юрбу, — він уже минав свою співробітницю, раптом спинив пізнавально-гарячий свій погляд і — їхні очі зустрілись. Наче включились одні в одні — і не могли вже рознятись. Ноги його йже поминули її, але його голова поверталась — поверталась! прямо до неї — він прощався останнім прощанням.

Чи так Анатема виразно зідхнула (ах, які в нього очі!), чи рокований сам своїм рухом показав її місце, — худорлява панянка з букетом жовтих квіток, що стояла під руку з рудим високим цивільним, бризнула вгору безжурною стрічкою сміху — обернулась назад і поставила на чекістку лапате своє ластовиння і зелені кошачі очатка. Довгі гидкі вії її закліпали. Раптом кров злила їй з гнідої мавп'ячої мордочки і брудне вапно заліпило їй підборіддя і щок.

Дадаянц піймав свою помилку — і одірвав свої очі. Зустріч тривала може-може десять секунд... І хоч

Анатема не придивилась навіть на панну, вона знала контрабандистку й, шпигунку. Тільки вчора була вона на слідстві „за перехід нашого фронту“, і була пущена тільки „для негласного догляду“. Розуміється, в такий момент треба було засміятись також і замахати рукою „до лицарів“, що Анатема й зробила. Але ряба штовхнула свого рудого партнера і скрикнула:

— Анатема!..

Все зразу зарухалось, все дивно подвоїлось, а брови, роти, капелюшки, кашкети, спиці в колесах зашуміли враз: „Анатема... Анатема...“

Весь город, будинки, камінь, дерева, людські тіла в одну мить „скипілись“ в один живий організм, — він схопив Анатему багатою, багаторукою липким своїм поглядом, парним теплом своїх мацальців, стиснув їй груди, нюхав її тисяччу ніздрів — рябтиння облич і речей тіло, пливало, коливалось роєм мокрого, душного, круглого.

— Попалась!..

Ще її ніхто не держав, але вона знала — спрут не випустить жертви. Так! Анатема дійсно попалась, — непростимо, глупо, ганебно попалася: ворог може радіти...

Мабуть, та сама опалева хмарка, що мандрувала над палацом, перетворилась в оранжеву, на середині неба вклинилась в важку канару темно-синього хмар'я, загубилась, затерлася в нім і безпорадно махала помітними крилами. Чи піднялися будинки, чи враз опустилися вулиці, — бо небо раптом схилилось над городом і стало туго і вузько. Комірчик Марії Стюарт здавлював горло. Анатема вхопила очима крайок синьої вивіски і прочитала: „Раковые шейки Реноме“...

— Проклята садистка!

Хто крикнув, хто перший почав — чи ж завважиш в такому сум'ятті? Анатема тільки побачила як рудий кавалер рябої схопив її за руку способом

японської поліції — джіу-джітсу — лікоть їй болізно хруснув, випнувся і став дерев'яним. Все тіло, мозок, навіть одяг на ній — заскеміло. Потім рябий танець облич і злива ударів — часті, тупі і глухі, наче в подушку. Руки, лікті і пальці. Ряба з-за спини рудого прорвалася до самих грудей Анатеми — підборіддя, білі брови, маркізетова блюзка — все в ній і на ній — шелестіло і тіпалось. Жовтий букет в її кошовій руці розтрисився — вона розмахнулася і вдарила Анатеми в щок. Запахло жасміном і м'ятою. Потім (а може й разом) раптом на білій дзвіниці собора ударив дзвін, бовкнула ближня дзвіничка, дзенькнув дзвін менший, клямнули разом дрібні, — і над будівлями, над юрбою затанцювали дзвіниці. Посипаний звуками натовп здригнув — блиснули металеві крапки — то три, чотири, безліч рук затрусили в повітрі наганями.

— Пусті! В тюрму її! Рішить повію!..
Враз перед чекісткою виросла постать з шликом (друга! третя!) — і дивно: вона їм зраділа — і простягла до них руки.

(Дінь-дон-делень-день... дінь-дон-делень-день...)
Рудий кавалер рябої вихопив у когось товстий сучковатий ціпок, підскачів на довгих кривих ногах до чекістки і був би, мабуть, ударив її, але патрулі зімкнулись круг неї і провінційальний лінч так і застиг з перекривленим ротом.

Рухливі шлики й потягли Анатеми з земеті рук і облич, з гомону дзвонів на брук — і повели її по хвилях очей, клекоту й крику вдовolenня.

Десь угорі зашумів ворожий пропелер: він опустив на город своє холодне гудійне свердло, упав Анатемі на тім'я, завертів, засвердлив її голову кривою воронкою шуму. З готелю, де містився реєтриб, з балконів п'ятого поверху полетіли метелики — білі, жовті, зелені — закрутились на сонці шелестючим захопленим роєм.

Звідки й коли взялися вони, ці верхівці, але вони

оточили піхотний патруль, і кінські блискучі підкови закували округ Анатеми по каменю. Ціла отара дітей, замураних, босих, прилучилася ззаду конвою і влучала в арештантку камінням:

— Анатема!.. Анатема!..

Город туго й протяжно гудів.

За дерев'яним мостом піхотні салдати одстали, тільки два загорілі верхівці важко бездумно, крокували за жінкою. Чудернацькі їхні шлики, подібні на вимпели, вшиті в денця шапок, збігали по спинах на сідла і одноманітно хитались, наче налиті злобою. Довгі, різко чіткі, чорні на сірому тині конвою раз-у-раз ловили тинь Анатеми, і чотири передні копита довбали їй голову, намагаючись збити з неї капелюш. Теплий запах густих садів передмістя отруйно терся об груди і коливав п'яно її колінами. З ступу легко війнуло пахом стиглого жита і в'ялого сіна. Анатема жадливо дихнула, повною груддю.

А здаля виткнулась дахом тюрма, недавні її володіння. Висока, сіра, руда, вона наближалася.

Тюрма — останній етап клясового ворога.

Тюрма — останній притулок чекістки.

III Передній верхівець зловісно вихопив шаблю, щоб застукати в браму, але там вже почули фаркання коней, однотонний топіт копит — зойкнув замок, ляснув іржавий прогонич — і паща відкрилася. На місці старого Антона, що одчиняв Анатемі завіжди, виткнулась постать в чорнім жупані. Вершники стали, поводячи в боки хвостами. Анатема пригнулась так само, як пригиналась завжди в цій брамі і гунявий голос стьобнув її в спину:

— Приймай анахтему!

Скриплива хвіртка (ууй!) лизнула арештованій віддих, ключ скриготнув у замку, немов повернувся їй в грудях. Кіннота рвонула з копита і помчала на город.

Бистрим оком оглянула лисе камінне подвір'я. Немов побачила вперше. Ось коло самих воріт дві

тоненькі акаційки — сухітне галуззя подібне на оголені нерви на картинці шкільного підручника. Он передок санітарного воза, кулеметна двоколка, іржава буржуйка, он башта, величезна сіра трапеція, наче шибениця. По двору, по блеклих вікнах контори тріпочуть ті самі оселедці й монгольські мазепинки... Раптом вона відчула: хтось підіймає їй очі — кинула їх догори і вздріла ту саму картину: безліч жовтих облич, покреслених ґратами. Чиясь гола рука просунулась в отвір і махає їй кепкою: так можуть вітати тільки друзі...

Чорножупанник з великим ключем у руці спорзно оглянув шляхетну арештантку, моргнув задоволено вусом, ляснув її добродушно в стегно і погнав до в'язниці. Ішла вона вільно і легко, як завжди, так само, як бігла з портфелем на службу. Коло порогу спинилась і примружила очі на сонце — прощай, останнє сонце!..

І вона пішла коридорами мимо тюремної варті, на третій етаж, де містились так звані „жовтоблакитні камери“. Тут, в № 3 сидів повстанський отаман Зюбрій, тут два ксьондзи із „змови Даніля“, тут... — Чорножупанник спинився і мацав в темряві замок: це камера, № 7, де сидів гетьманський полковник, володар її квартири, з дочкою. Звідси вона, стиснувши зуби, без прозьби, без слова, з призирством в очах, обоє разом пішли „по той бік“. Звідси піде й вона, Анатема. Збіглись дороги, зімкнулося коло — останнє напруження, останні здоги розірваних нервів — і закон буде освячений.

Ще дзенькіт ключа, скрекіт замка — і вона на порозі. Якась цивільна постать у фетровім сірім капелюші перетнула їй путь і затріщала швидко, схвилювано:

— Я прошу вас, пані... Я попав сюди випадково... Я — юрист... Скінчив університет св. Володимира по юридичному факультету... Я чекав тільки вашого війська...

Дебелий кулак з коридору штовхнув Анатему в плече, вона поточилась на „юриста“ і опинилась в камері. Дві бадьорі, сильні, волохаті руки Дадаянца стиснули їй теплі трепітні руки.

Якби не зойк цього „випадкового“ слуги буржуазного права, в першу мить можна було подумати, що тут відбуваються збори. Так само „голову схопивши в руки“ на якомусь мішку сидів упродком Фролов, так само в кутку припишкли, як два голуби, „супруги Козуйок“ — вона наросвіта, він — завоєвувач (тільки два дні тому прийшла нова структура, і Козуйок став першим соцвихом і першим підлеглим дружини), так само неспокоїно, „як дикий кабан“, уперто ходив „член колегії“ Іскра, так само плечев- плече сиділа „партійна трійця“ — безрукий секретар Адріян Кожухов, завагітпропу Давид і слідчий паркому Войшіцький.

— Кворум єсть! — проголосив Дадаєнц, і по сірих безсонних обличчях застрибали сухі, ніякові, засоромлені усмішки.

— Анатема...

До неї метнулися руки — близькі, чулі, свої — стриманий шепіт, обличчя.

Почувши жакливе ім'я Анатеми фетровий сірий капелюш одразу якось чудно присів, потім піднявся на коротких „фетрових ніжках“, і затукав пальцями в двері.

— Пане гайдамака... Я вас бажаю... З ким ви мене посадили?... Це непорозуміння... Покличте мені пана поручника...

Лахматий Давид в два стрибки підлетів до капелюша і кулаком закалатав по дверях. Анатема звикла бачити його тихим, лагідним і жартома поза очі прозивала його „партісусиком“ за його руду благовиду семітську борідку. На розмові він брав неодмінно свого колегу під руку і говорив „фракційним шепотом“. Тепер він був білий. Клинувате підборіддя йому трусилося.

Байдуже човгання гайдамацьких кроків зупинилося проти камери.

— Заберіть цю падлюку... Я вб'ю її тут на місці... Шляпа!

Цивільний враз якось жально спустив свій грубий під чорним жилетом животик, скрутився „кадачиком“, і останнє слово впало йому на капелюш і — насунуло його аж на лоба. Потім він витяг з жилета срібного портсигара, закурив, одвернувся до єдиного вікна під самою стелею, закопивив спідню губу і зачухав своє гостре адамове яблуко. В цій позі він нагадував жабу в густому цвілому лататті, що напружилась скочити в воду. Кусаючи губи, Давид одійшов од юриста, і погрозив йому пальцем.

— Де?.. — тихо спитав Дадаянц. Прізвища він не назвав, на собі швидко окресливши контури його шевелюри.

Анатема зирнула на дугасту спину юриста (це ж може бути й шпик), одійшла спокійно на бік, уривками слів і теж здебільшого жестами — ротом, бровами, руками, німою абеткою — розказала йому про фатальний свій ранок.

— Старий пішов на гуральню, — збрехала навмисне „для їхнього спокою“.

— Добре. Там його робочі не видадуть...

Новина про порятунок — „старого“ перейшла з вух до вух стрічками теплого шепоту. Правда, ще смерть висіла над самими в'язнями, але вона забулась на мить, а може один порятунок розпалив надії на волю, бо якось бадьоро стріпнулись, і очі заблимали.

Всі знову розсілися по своїх місцях точно так, як після фракції розсідалися мовчки серед „безпартійної маси“. Місяць тому, якось в товарнім вагоні Фролов освідчив Анатемі своє „комуністичне кохання“, дістав одкоша — і з того часу взяв собі нову звичку закривати руками обличчя. Він досі не може забути... Козушок — завсоцвих — усівся право-

руч дружини і задумно дивився на її сірі кошлаті панчохи, подарунок петроградських текстильників. Козушок — наросвіта — робила „вигляд прекрасного настрою“ і стріляла до Анатеми очима — присісти до неї ліворуч. Анатема підсіла і Козушок покровно взяла її за руку.

— Як себе відчуваєш... Тьома? (не Анатема, а Тьома — для ніжності).

— Дуже добре.

Козушок потиснула міцно руку чекістці і одразу ж спустила свою на коліна, хоч, мабуть, їй і хотілося просто держатись за когось веселішого. Дадаєнц в своїй кавказькій одязі сів на підлогу, теж закрив долонею свого туго-опуклого лоба і задумно чесав нервовими довгими пальцями своє кучеряве смоляне волосся. Тільки один член колегії Іскра ходив вздовж стіни, мимо дверей, не сідав до своїх, не встрявав до розмови, не поцікавився навіть долею „члена ЦК“ — і його теж не чіпали.

Далекі дзвони тріумфу долітали в тюрму неясним сонним гудінням.

Всі думали. Всі намагалися думати.

Про що думають в'язні? Тільки про волю. Про втечу. В'язні не вірять у смерть до самого вистрілу. В'язні не вірять у вистріл. В'язні очима пробують ґрати, шукають тріснутих місць у підлозі, на стінах, лічать кожний промах сторожі. Що ж в цьому є неможливого? Тисячі, тисячі таких самих тікали з сибірської тайги, сотні смільців виривались з катівських кайданів, з петлі, із-під кулі...

Анатема знала, що в цій тягучій мовчанці рождається втеча, і сама гарячково думала. Вона почувала фізично, що мислі одного влітаються в мислі другого, сотається ціла мережа думок, неможливих божевільних комбінацій.

Ситуація? Вона невідома, непевна, як душа міщанина. Можливо, що це тільки „рейд кавалерії“, що наша кіннота дасть їй реванша. Дуже можливо, що

„просидимо тут годину - другу, а може й до вечора“. В крайнім випадку : до ночі. Не може ж так бути, щоб штаб нашої армії не закрив ці ворота...

Дадаєнц одкинув назад своє розкошлане волосся і подав знак Анатемі. Справа визволення — це найперша повинність чекістів.

Гидка „жаба“ недвижно сиділа, вкрита своїм плюгавим лататтям, скулена, тиха, раз-у-раз подригувала плечами і теж, мабуть, думала тільки про волю — про легальну свободу! — вона може підслухати, — та на те вони й чекісти, щоб розмовляти навіть „в ушах свого ворога“. Без слова, без жеста, обоє разом лягали на цементову долівку, одкинувши ноги, немов на майовці, плече до плеча, головами до купи і почали свою розмову — рухами, безшелесним шепотом.

Він перебрав усі можливості, pro і contra, обрав хував час переходу кінноти, поміч найближчих піхотних частин, броньову й повітряну. Є сильна залога в Козятині. В Умані 9 кавполк. На ст. N стоїть броньовий дивізіон — „Троцький“, „Ілліч“, „Комунар“. „Цей прорив може скінчитись мішком для бандитів“. Треба тільки „геройськи держатись“. В slučaj чого — захотять в суєті розстріляти — утворити в тюрмі барикади, „і не датись, поки скінчиться атака“...

І він знов закривав свої чорні запалені очі, теребив пухняве волосся, і думав. Він так напружено думав, що заважав усім зосередитись. Тонесенькі жилки на скронях трагічно синіли — от-от вони лопнуть! — матові щелепи рухались і здавалось: мозок його, наче жорно, перетирає саму неминучість.

Неможливу мовчанку розрізало терпке, гостре скрипіння. То, мабуть, якийсь оборонець нової влади загойдався на канатах трапеції. Скрип не спинявся, монотонно пиляв голови в'язням. Нервовий Дадаєнц закрив уші долонями і засовав рухливими щелепами. Коли він знов почав обірвану мову, руки його і слова виходили болючі, нестерпні, замучені.

— Коли ні те, ні те неможливо, і наші одступлять надовго, — тоді треба тікати... Тільки б до ночі... (Довга павза, перекривлений болізно рот). Якби нам сюди хоч єдину гвинтівку, карабін, старенький револьвер, цеглину!..

Анатема стріпнулася. Тільки тепер („Ах, я дура!“) вона згадала за бравнінг.

Вона тихо взяла волосату холодну руку преда ЧК і поклала собі на корсаж. Дадаєнц підскачив, „як вжалений“. Підскачив, отямився, знову ліг на плече і мацав худими довгими пальцями під правою груद्धю. Він став жовтий, як мумія.

— Чому ти не сказала раніш?

Руки йому трусилися, наче в подагрі. Під блідими довгими нігтями довгих пальців його був чорний „шовк“, що надавав їм якогось лиховісного вигляду — пальці його тріпотіли, „як п'ять гадюк“, готових вчепитися в жертву. Чи ж йому, що, мабуть, і „родився з револьвером“, видержать було спокусу? Він забув за все і вся, почав розстібати їй плаття, одірвав гудзик „з м'ясом“ і витяг теплий шматок вороного металю. Не вірив у щастя — і придавив його своїми гадюками, так, як ніколи, мабуть, не стискав ними жіночої талії. Він збожеволів од радості!..

Анатема тривожно штовхнула сангвінічного преда і поклала палець на губи: проклятий скрекотень підскачив на своїх жаб'ячих ніжках — і націлив вуха за стінку. Кроки, прогонич і ключ — Дадаєнц блистро схопився, одкинув на бік Анатему і став у „бойову позицію“. Невже він зараз стрілятиме?... Крики, кров і безумна погоня... Що він хоче робити?..

— Дадаєнц!

IV Двері розчахнулися навстяж і два гайдамаки, як китайські бовванчики, витяглись стрункою один проти одного. Мимо них з похідною аптечкою через плече ступив санітар, за ним груба постать в

білим халаті, з золотими тризубами на шматочку чорного коміра.

— Хто тут ранений? („Лікар!“).

Голос ескулапа прозвучав зворушно-покровно, од халата, од самої коробки з різко-червоним хрестом дихнуло вістю життя і надії. Смертників немов обвіяло протягом. Навіть Дадаянц з цікавістю глянув на лікаря і пожадливо втягнув з коридору повітря. Анатема бистро памацала шоку, пробігла пальцями по потилиці — чи не про неї йде мова? І вона уявила, як лагідні руки лікаря мастять йодом їй рану, обвивають білою марлею, крізь неї проступає червоне, а всі співчутливо стежать за здорогами її обличчя — хочби якась ранка!..

— Кому потрібна моя допомога?

Всі пози разом повернулись до Іскри і мовчки подивлялись на нього. Та він і тепер не звернув ні на кого уваги, і, обминувши збитих в купу колег, ще рішучіше заходив під вільною стінкою. (Тільки тепер) Анатема зауважила, що ліва рука йому була якась дуже довга, немов випадала з рукава, і хилталась безживно при боці. Професійним чуттям лікар пізнав пацієнта і непорозуміло бігав за ним пукатими запиленими очками. Санітар спустив на підлогу аптечку, одкрив — запах йоду і спирту вискочив м'яко й привітно з коробки. Всі ждали. Трапеція нудно і терпко скрипіла. Але Іскра пройшов уже тричі мимо стіни, не спинившись, наче ходив по порожній кімнаті. Тоді Козуйок — наросвіта — тріпнула своєю сірою блузкою і перетнула йому дорогу. Занурений в себе, той хотів поминути „бар'єр“, але Козуйок вловила його за полу захисного френча.

Іскра безтямно спинився. Він хитався на ногах, наче повішений.

— Перев'яжіть йому руку.

Лікар обережно помацав рукав і підняв руку за п'ять. Рукав випнувсь ламаним ободом.

— Скиньте френч.

Хитаючись, Іскра з зусиллям стояв: от-от упаде. Напіврозплющені очі його кліпали довгими віями, немов боялись заснути. Всі чатно, стиснувши подих, дивились в його хоре гаряче обличчя. Навряд чи загальна увага могла б його очутити. Козуйок непевними пальцями розстібнула йому гачки, взяла за латкан і одвернула півфренча. Сорочка, помічі, синя підшивка френча — все було в плямах. Млосний теплий випар залоскотав усім ніздрі.

Ескулап м'яко повернув до себе раненого, просунув пальці йому під паху — (Козуйок придержала край рукава) — і витяг ушкоджену руку. Вона була перебита в самому лікті. Кров запеклася на ній шматком міді. Од пальців до ліктя рука була біла, як гіпсові руки в анатомічних театрах, і висіла тільки на шкірці.

— Зараз ми цю штуку одріжемо, — проволік „бадьоро“ лікар пухлявим полтавським акцентом.

Санітар, що стояв карачки над коробкою, задрвенів своїми склянками, хірургічним струментом і простяг лікарю вістря ланцета.

Іскра наче очнувся: він одкрив широкі здивовані очі, глянув на Козуйок, перевів погляд на обличчя лікаря, потім на комір з тризубами, підняв ранену руку (знівечений лікоть висів вертикально) — підніс її до лиця і одкрив закурені зуби. Рот йому хавкнув. Ранене плече йому здригнуло.

Козуйок ахнула і одвернулася.

Іскра якось чудно, безумно глянув на відокремлений член, немов пізнавав, що в нього в правій руці, потім жалюно, винурато, глупо всміхнувся, рухнувся на непевних (в якихось подертих шкарбанах) ногах, підійшов до вікна, просунув неживі пальці крізь ґрати і виштовхнув лікоть.

Всі затерпи. Лікар так і держав ланцета за вістря. Брови, ніздрі і губи всім тіпались. Божевільні кроки затупали знов попри стіну.

Дадаєш, що стояв поруч лікаря, рішуче мотнув головою: не чіпайте.

— Іді-от! — вигукнув лікар.

— Собака! — лягнув Давид.

Обидва вигуки зірвались один за одним, наче гавкіт.

Ескулап збагровів, тугим пукатим оком обвів при-
тихло-напружену камеру і шпурнув ланцета в ко-
робку.

Як вони вийшли — ніхто не бачив. Тільки як бряк-
нув замок, скрекотень раптом труснув своїм латат-
там і знову заскиглив про „пана поручника“. Лах-
матий Давид легко підскочив до капелюша, — той
поточився і впав на клубок свого огидного вереску.

— Сиди, падлюка!

Тремтячий, з рвачкими жестами Давид повернув
до Анатемі сполотніле обличчя:

— Головне, що Луїза Мішель писала про таку
саму наволоч...

Він зирнув на юриста з ненавистю, одвернувся од
нього, підійшов до Кожухова і Войшіцького і почав
виявляти свій гнів, раз-у-раз тереблячи свою вог-
няну борідку. Фролов опустився на своє сидіння
і вхопив голову в руки. Біда Козуїок з материн-
ською ніжністю, з болем і страхом стежила очима за
Іскрою, що вже знову звичним алюром ходив попри
двері, потрібуючи кудлатою головою. Козуїок — зав-
соцвих — простяг до Анатемі свою зарослу (цапина
борідка), поколупану віспою мордочку і прошепотів
їй на ухо:

— „Видержу руку — видержу розстріл...“

Анатемі заскимво в лівого лікті. Вона побожно,
з любов'ю оглянула Іскру. Що з ним трапилось?
Вона мала його за „чоловіка-друзяку“, трохи об-
меженого, комічно-педантичного. Це він із-за кож-
ної справи знімав „бурю в стакані води“, коли ва-
гались з ухвалою присуду. Він хватав своїм „індук-
тивним“ умом тисячі доказів, химерно сплітав їх у

клубок і доводив (звичайно, собі) непричетність того чи тієї до контрреволюції. Всі вважали його боягузом. Молодчина Іскра! З таким не шкода й померти...

Де вони взялися, ці люди! Що звело їх на праці? Що звело їх, нарешті, під кулю здичавілого ворога? Що вона знає про них? Самі дріб'язки. Що Фролов — Фролов? Що Войшіцький із Польщі? Що безрукий секретар — бувший есдек? Хіба за півроку роботи знає вона цього Дадаєнца, преда ЧК, свого прямого начальника? Дуже мало. В своїх партійних анкетах в рубриці: національність, — він писав розбризканим почерком: „русский, еврей, грузин, молдованин“... спеціальність: „революціонер“. Він двічі втік „із дула нагана“ і щодня в по двір'ї ЧК розстрілював в стіну 50 набоїв з свого „німецького“ мавзера — попадав „одну в одну“ 47 — а він хотів стріляти без промаху...

Або цих Козуйків вона знала? Це були „махрові міщани“, обидва іще кандидати, і обом їм Анатема давала недавно „отвод“ в члени партії. А як вони держаться!

Але рекорд за Давидом. На початку революції (теж „в запломбованім вагоні“) цей химерний єврей приїхав із Франції. Це він на кожній колесії „смертним боем“ зчеплявся з цим Іскрою, і цілі години міг говорити про Паризьку Комуну, Версаль, Стіну Комунарів, Монмартр... Це ж од нього Анатема вперше узнала про 18 березня, про велику французенку в костюмі гвардійця. Сама вона плутала роки 93, 48 і 71...

— Єсть! — скрикнув Дадаєнец. — Єсть!..

Стропа патлатих голів зімкнулась тісно круг нього. Закритий від ока „шпика“ предчека не міг нічого сказати, і тільки тиснув білими довгими пальцями свою чорну сорочку коло пояса. Обережно, наче дитину, мацали руками бравнінга, інтимно ззирались. Давид помацав двічі чи тричі. Стояли лікоть-у-

лікоть, стиснуті трепетом. І всім здавалось: там, під сорочкою — один тільки безумний порив — і свобода!

— Єсть! — радісно скрикнув Давид, — і раптом засікся розгублено, і ніяково поточився до стінки.

Коридором тупала ціла юрба чорних версальців. Вони, мабуть, в австрійських черевиках, підбитих голловатими цвяхами, бо кують ними в камінь, як кові. Такі кроки викрешують залпи.

Ніхто не рухнувся. Мисль тіль-тіль мерехтіла, готова погаснути. Козушок — завсоцвих — сховав своє мертве лице за спину дружини. Було чути, як дихає Дадаєнц. В сухітних, постріляних грудях йому хрипіло і хлипало.

Ключ — цей безумний ключ, сухий плач неможливих дверей — і лава шапок з чорними вимпелами, освічена тьманим світлом з єдиного сліпого вікна, стала на дверях камери 7.

— Виходь один...

Гидка жаба, що була знов накрилась фетровим своїм лататтям, підкинула ніжками і підтюпцем побігла до виходу, демонструючи білі манжети. На дверях зустрілись: капелюш і розкошані рижі кучері Іскри. Ніхто не бачив облич — зіткнулись дві спини.

— Пане поручнику...

— Я!..

Іскра грубо штовхнув юриста в бороду і переступив поріг.

Іскра вже не вернувся.

І не було ні прощання, ні останнього погляду.

В В першу мить ніхто не втямив, що сталося.
„Почалось!..“

Невже в цілий день? Контратака? Прорив? і вони спішать докінчити?

Розгублені пози. Болізна тиша. (Трапеція змовкла). І тільки тоді, як за спиною Іскри зідхнув у двері прогонич, закували кроки — всі разом торопко встали і заметались по камері. Анатема розпачливо зирнула на ґрати: розкреслена смужечка синього.

Там — допит, суд і розправа.

Мовчазний Фролов (один він був сів) зірвався з свого мішка і заходив попри двері — Іскрі на зміну. Він — „московський окупант“ — і суд йому буде короткий. Заклавши руки за спину, він ступавши широкими босими кроками, наче міряв свою камінну в'язницю, — дійшовши до стінки, коротко, круто повертався на місці, і маршував до другої. Руді штрибки його кальсон збилися з ступні, і шерхали терпко за п'ятами. Блідо-білий Давид витяг з кишені брудного бльок-нота, своє „вічне“ французьке перо, сів карачки коло стінки, поклав папір на коліно і почав швидко писати. Ділову записку? Прощальні рядки? До кого? Два інші з партійної трійці вибрали собі діагоналі камери. Траплялось, що на середині вони „пересікались“, тоді це спинившись, сапо минали один одного, і знову креслили камеру геометричними фігурами. Козуйок — нар-освіта — стояла в кутку, а Козуйок — завсоцвих — ходив попри своє подружжя од стіни до стіни, утворивши для неї „камеру в камері“.

Дадаєнц, що застиг був серед каземату, буйно мотнув головою і змішався з колегами. На ходу раз-у-раз кидав свою ліву руку (він був лівша) в смоляний розкошланий смушок, важко сунув довгі пальці свої на тім'я, потім швидко кидав їх на потилицю, немов витирав якусь пляму, і знов і т. д. Кінець його кавказького ремінця випав з кілечка і метлявся йому коло ніг, як чорна тоненька гадючка. Його лоб, спина, сорочка — все вип'ялось, думало. Намагалось прорвати безвихідь. Іноді він кидав нервово плечима, спинчвся проти дверей і „слухав в'язницю“. Потім рвучко одскакував „на носках“, присідав, звивався всім корпусом, робив ногами яксь викрутаси — репетиція нападу!

Крім одного Фролова, всі звернули увагу на його маніпуляції. Навіть цивільний, ця „падлюка в квадраті“, і та зрозуміла. Це — буде стрільба. І він якось

„цупко-уперто“ прикипів в своєму кутку, немов добув його з бою. Коли ж розхристана постать Фролова наближалась до нього, він сів ще цупкіше, просто влипав у стіну і подригував плечами — він ладен криком і вереском боронити свою недосяжну для гайдамацької кулі позицію.

Адріян Кожухов встав і спинив Дадаянца. Як розважна, твереза людина, єдиною своєю рукою він одвів преда на бік, під вікно, і почав тихо, суворо-резонно доводити абсурд його витівки: тікати вдень — це безумне безумство!

— Ти хочеш, щоб всіх розстріляли на місці?.. Не забувай про жінок... Май на увазі, що навіть бандою керує якась організована партія. Тут можуть бути есдеки, мої колишні партійці...

Дадаянець фанатично, п'яно, всміхнувся: в його голові не вміщається логіка. Йому тільки треба зважити. І він швидко зашарив по своїх порожніх кишнях: він хотів закурити...

Але тут у всіх було одібрано. Всі гарячково вивертали кишні і збирали на пучки якісь жовті крихти, пісок, землю і листя... Тоді цивільний боязко знов розмотав клубок свого заляклого тіла, став на свої тоненькі гетрові ніжки, витяг з бокової кишні жилета срібного портсигара — там було три папіроси — і простяг його предові. Це мала бути „люлька миру“. Сам миротворець стояв, піднявши носки черевик і держачи свою тушу на самих обцасах, як стоять галантерейні прикажчики. Козушок — завсодвиж — схопився й собі, простяг до юриста свої жовті, закурені махоркою пучки і витяг з-під синьої стрічки одну папіросу. Дадаянець зирнув на Давида (той зосереджено писав на коліні), потім на Ана-тему (що курила „сотню на день“), прикусив спідню губу — і одвернувся до стінки. Козушок, що вже взяв був рудими зубами цигарку, рвучко витяг її, шпурнув на підлогу і розтер її підшвою. „Тип Луїзи Мішель“ зневажно глянув на преда, Козуйка,

широко черкнув сірником, запалив, повернувся незграбно і важко сів на своє „логово“. Душистий димок залоскотав Анатемі ніздрі — як би пристрасно, п'яно затяглася вона нікотиним!

І знову всі розійшлися, і знову всі думали про Іскру, про допит, про суд і про волю. Воля! Вона мчить, як копита в степу. Воля! Вона п'яно гойдає мозок...

Безладний залп розірвав павутиння думок. Він розсипався „горохом об дошку“. Павза — і ще один вистріл. Всі спинилися, „як вкопані“, підвівши напружені голови. Залп чоти. Іскра впав горілиць. Останнім патроном добито. Стріляють в стінах в'язниці...

І раптом, немов „по шнурку“, самі голови повернулись до „вічка“. Група озброєних крокувала бадьоро до камери.

Андріян Кожухов тривожно підступив до преда ЧК і востаннє хотів зупинити, — але той шпурнув його геть і так люто глянув на нього, пекучим, потойбічним, безумним поглядом („як собака, в якого другий хоче вирвати кістку“), що секретар тільки жалью спружинився, зів'яв і одступив ніяково назад, до вікна. Коло вікна він і застиг, вхопившись рукою за ґрати. Так недвижно він і стояв підчас дальшої сцени.

Сильний мисльовий апарат преда ЧК в одну мить включив в себе всі мозки, всі волі і рухи — всі стали пружні і меткі, немов органи одного тіла і миттю робили, що він наказував. Ключ вже шукав в темряві замка, коли пред вихопив з-за пазухи бравнінг і розкинув широко ноги, немов зробив нумер сокольської гімнастики. Потім скомандував рухом. Зрозуміли без слів — і без слів, без шуму всі перестроїлись. Прошло може десять секунд. Давид і Войшіцький („наче два пса“) прикипіли коло одвірків. Босоногий Фролов на ходу зупинився, щоб закрити динамічну позу нападника. Козуйок — завсоцвих — вхопив руку своєї дружини, немов вона вже

тікала, одстала од нього, а він зупинився задиханий і тягне безсилу: за мною! Анатема вибрала місце між плечами Фролова й Давида — її туфля торкалася штрибки. Вистріли, крики і — смерть або воля! Дим од цигарки юриста висів у важкому повітрі „до пояса“. Спини, плечі, одежа, мислі, цемент під ногами дрижали й курились.

Двері широко („широко!“) відкрились, і Анатема побачила: четверо. Обличчя їм тліли червоно („як піджарене м'ясо“). Трое стояли в шеругу, кинувши багнети вперед („на лінії ока“), а четвертий („той самий“), держачись рукою за двері, переступив однією ногою поріг, і бадьоро, врочисто скомандував: — Слідуючий!

Одна мить заніміння. Якась летаргія.

Уже гайдамака одкрив рижого сохлого рота щоб повторити „запрошення“, як пред відтрутив Фролова і глухо („загробно“) вигукнув: — Я!

Час вимірювся стрибками. Як бризки секунд. Та чи варт відновляти деталі події, коли вона скінчилася нещасно? Чи зрадив його самий тон його голос, непевний розполог фігур, чи все разом?..

Фролов одскочив на бік, і пред рушив на двері. Три довгих пальці — великий, вказівний і середній — своєї лівші він держав на очах гайдамак („показати, що руки порожні“), а двома — мізинним і безім'яним — він придержував крайок рукава своєї сорочки, де був схований бравнінг. Стрілець-спортсмен в одну мить міг пустити його в роботу. Дві миті: крок до дверей на поріг і момент в коридорі — мигнули в очах Анатемі, як спиці в колесах тачанки. Може гайдамак було не чотири, а п'ять, і п'ятий стояв за дверима, бо, коли Дадаянц ступив на поріг, хтось вдарив дверима так швидко, що прищепив йому хвостик сорочки. Разом: Давид, Войшіцький, Фролов налягли всім тілом на двері — і в коридорі ляснув вистріл. Правда, вони кинулись були раніш,

щоб прорвати прохід, але зіткнулись у дверях усі четверо — беззбройні й озброєний — утворилася „пробка“ — і цей момент замішання, головним чином він — не дав вистрелить вчасно. Вдруге револьвер не вистрілив, і де він дівся — не знати, бо не чути було й падіння. Двері не піддались — якісь звуки: хлопання, ляскіт і хлюпання. Зухвалий втікач, мабуть, так і лишився на дверях, „прип'ятий сорочкою“, бо багнети кілька разів з тріском вдарили в дерево. Дадаєнц, що стільки часу стримував стиснутий віддих, тепер глибоко зідхнув („немов хукання в зіпсовану телефонну трубку“) — і дикунські зривні лайки загарчали сумним епілогом буйного замислу.

Ні поз, ні облич Анатема не бачила. Вона вся була там, де вмирала остання надія. З скриків, лайок, брязку і тупоту ніг за дверима уява її гарячково складала останню картину трагедії.

Давид і Фролов — дві напружено випнуті спини — ще давили на двері — даремне!

В кутку заскиглив цивільний. Ця потвора цим криком благає не стріляти по камері. Падло!..

З надвору прибігли на вистріл. Брудне оповідання в вигуках. Брутальні скрики ухвали. Ще лайки. Блискавичні команди — дзенькіт затворів, скрип дверей і — шерега тіл і багнетів.

— Руки вгору!

Вереск принишк. Один ток підняв усі руки („одноголосно“). Всі були подібні на плавців, що збиралися кинутись з пристані в море. Анатема дивилась на двері, на поріг, на два чобота. Вони лежали обцасами вгору, вбоки носками.

Червоні, гарячі („наче індійці“) шлики вдерлися в камеру. Скакали між рук, мацали кишені, вивертали, ляпали по спині, грудях, підіймали сорочки і гімнастички, скидали френчі, кували австрійськими цвяхами. Огляд був дуже короткий. З Войшіцького і Кожухова зняли черевики і чоботи. Постать в білому кителі, в бороді à la Барбароса керувала

шликами і трусом. Обшукавши всіх особисто, китель махнув рукавом — і чорні порожні хвости затріпотіли до виходу.

Ставши на дверях, Барбароса (крива шабля хиталась йому при боці) обвів сірим поглядом камеру і гукнув гнівно і владно, щепелявою руською мовою: — Следующий!..

Фролов, що стояв найближче до виходу, зрушив з місця, підійшов до Давида, одною рукою взяв його за талію, другою за шию і поцілував його в губи. Так само попрощався з Кожуховим і Войшідьким. Перед поцілунком Войшідський хмикнув носом і витер губи краєм рукава. Козуйки опустили руки й чекали. Фролов потиснув їм руки разом обом і, не пускаючи їх, поцілував спочатку його, потім дружину. Козуйок-наросвіта заморгала бровами. Анатема стояла в кутку і з трепетом чекала на чергу. Тепер вона поцілує його гарячим безтямним цілунком любови!.. Але після Козуйок Фролов повернувся незграбно на місці і крутнув головою. Не схотів чи забув? Власне він уже, мабуть, нічого не бачив і йшов до дверей, наче помацки.

Постать у кителі, що нетерпляче чекала, гукнула гаркавим акцентом.

— Руки вверх!

Фролов здригнув ліктями, нехоча підняв руки до рівня плечей так, як голосують на зборах „ті, що утримались“ — і косо пішов на багнети.

VI Так раптом згасає електрика. Так летять стрімголов у безодню.

Одчайдушні мислі про втечу, що хвилину тому ще роїлись, дрижали в кожному мозку, — зупинились, і голова стала важко-порожня. Абсолютно нічого. Стало виразне, близьке, неминуче, — одне: Смерть.

Легке, напруге, наче струна, націлене в степ, тіло враз обважніло, налилося терпким гарячим оливом і прикипіло до одного місця. Живу гравюру раптового

розпачу порушив Давид. Там же, де він стояв, він просто сів по-татарському і широким невидючим поглядом дивився в розлінієне на кахлі вікно. В цій позі він був подібний на картину Христа художника Ге в одній із найбільше розпачливих її варіацій. За ним — усі сіли. Так само тихо й сумирно, всі разом, як сідали колись, вшанувавши „пам'ять вставанням“.

Змислові зв'язки обірвались, ослабли, кожний став дивно окремий, і по-своєму кожний почав думати про себе.

Коли смерть шумить в коридорі, — тоді немає думок. Мозок тоді замерзає і по мерзлій його поверхні безладно, за законом якихось асоціацій повзуть, напливають картини. Смерть красива тільки в книжках. Умерти уміє не кожний. Садичний отаман Зюбрій — здрейфив в останню хвилину. Коли під стіною йому прочитали вирок, він упав на коліна й на п'яти. Його підвели і він знов опустився. Так було тричі. Тоді йому винесли крісло...

Скоро, скоро, — максимум півгодини! — і нікого не буде. Згине цей однорукий колишній есдек, цей фанатичний поляк не буде „партслідчим Варшави“, не буде цього комунара Давида, що бачив Стіну Комунарів, Монмартр, Пер ля Шез, Липневу Колону на руїнах Бастилії — не даремно він зв'язував нашу революцію з Паризькою Комуною. Версаль творить свою вакханалію. Смерть!.. Вмерти так, як умирали національні гвардійці. Після поразки — життя їм було уже зайве. Загальний екстаз, екзальтація — вели цілі юрби під шаспо і мітральєзи... В голові Давиду, мабуть, проходять картини, за які він читав, барельєфи розстріляних, — він умре, він умре картинно, з героїською позою, може навіть з промовою, принаймні з криком: „нехай“!.. Ці чудні Козулки теж умруть, може не так, — покірно, без слова, немов на різниці, — Козулок — завсоцвих — може упасти, просити, але вздрівши шерegu безщадних

індійських облич — підведе свою голову і може лише попросити зав'язати йому хусткою очі... „Плі!..“

Анатема здригалася.

Небуття. Дим, туман, порожнеча... І там, де вона, Анатема, впаде, буде кричати життя — по її кістках пройде селянин своїм плугом, пролетить в шоломах кіннота... Будуть збори — рій голів і очей — і на трибуні фігура: „В цей день, у в'язниці, од катівської руки погинуло сім комунарів, — пропоную...“ Спини, кашкети, чуби і червоні косинки підводяться... А вона ніколи, ніколи не встане...

І вона мерхлю, зачудовано-тупо дивилась на себе, на ноги, на руки, на пальці. Цих ніг, цих грудей цього тіла — не буде. Попіл, вітер, маріння... За раз вона може їх підвести, розчепирити, взяти, махати — тоді вони будуть скрючені, темні, бридкі, нерухомі. Уже і тепер вони мляві, кострубато-безживні. І вона пробувала конвульсійно рухнути рукою, ногою. Невже, не вмере? Ці легені не будуть вже дихати, упадуть, як парус, зів'януть ганчіркою? І вона набирала в легені тюремного повітря — як чудесно дихати! Самий процес дихання хороший. Груди підводяться, під ребрами тихо, холоднувато і солодко...

Вона знову оглянула друзів. Пози їм зосереджено тихі, покірні. Войшіцький схилив голову так, як Фролов („Чому він не схотів попрощатись?..“). І щоб не було страшно вмирати, вони намагаються вмерти раніш, погасити в собі трепіт життя — і тоді уже напівмертві підуть до стіни, як сновида... Мовчанка. Мертві мертвим нічого не можуть сказати, а живі друзі далеко...

Раптом знов заскрипіла трапеція. Наче гігантська пила врізалась в дерево, камінь і жерсть і пиляє надвое в'язницю. Дальні дзвони втомлено тихо гуділи.

І чекістці згадалася матір...

Не окремо, не поза якась або сценка, — а вся вона разом із усім своїм оточенням, з недавнім і

давнім минулим, в однім химернім клубку, в одній швидкоплинній картині. На чорноморським рівнім степу, три верстви од селянських хаток стоять три білі високі будинки (парова машина в однім, у дво-поверховім, зерновий магазин у другім і помешкання з ганочком в третім), де живе вона й нині сама, її симпатична старенька. Це одна з тих матерів, із тих старих могікан, що зникають з лиця землі, щоб уже не вернутись ніколи. Вони, ці матері, майже всі високі на зріст, з шляхетним, прозорим, духовним лицем, де життєві болі й думки врізались під очі тоненькими струмнями зморщок, яких уже не збирає, не розгладжує усміх. Здається: вони й не рождались самі, не були малі, а завжди були матерями, завжди однакового віку, з передчасним срібним волоссям. Яка птиця захоче вивести малих пташенят, що розклюють її згодом саму, розіб'ють і розвіють многолітнє гніздо? Таких птиць нема, але є такі матері, бо матері взагалі не знають нічого. Вони бережуть малих од хороб, од простуди, од нежиту, од простого дихання життя, а малі невідомим шляхом узнають усі його рани, всі муки, все дно, його найчорніші урази. Їм готують у спадок крамниці, землі, машини і фабрики, щоб вони не знали труда, а вони топчуть одіж батьків і беруть собі голод і болі. Їм бояться показати столового ножа, крихітну ранку на пальці, а вони роблять бомби і порох, убивають губернаторів, справників, тягнуть кайдани в Сибір, шиї свої, кутані ласкою, теплими шарфами — підставляють під слизькі петлі шибениць. Хто їх учить цього? Хто й коли кидає їм невпокій у голови?..

Анатема — найменша й остання. Два брати її, Петро і Павло (од Петра і Павла 29 червня) — ці два близнюки мали взяти в руки свої велику „машину“ — парового млина, законне своє майно їм невідомого батька. У спогаді так вони вдвох і лишились хлопчатами: однакові на зріст, сливе однакові

лицем, в білих штаннях і таких самих строго застебнутих куртках. Вони вчилися в Москві, на інженерів обое. Єдину дочку стара (вона й тоді була сива) хотіла мати ближче до себе і восьмилітнім лівчам одвезла її в город, де по вулиці бігали залізні хатки-трамваї і кричали в порту пароплави. Щороку з'їздилися всі „до мамі“— на літні вакації. Ці місяці пролітали в гудінні і гомоні.

То гуділа гігантська, на цілу Таврію й Крим найбільша машина. Од ближніх хаток, з околишніх сіл, всіма шляхами повіту тяглися „до млина“ дзвінки басарабки, розводи, вози й диліжани. Цілий город підвид жорнував, гримів, цокотів по зеленій околиці. Горбаті спини з мішками коливались між коней, дишлів, коліс, кидали мішки на платформу-вагу з велетенськими гилями— зграя конторників писала кольорові квитки, а з віконечка каси видавали червоні й сині папірці, дзвеніли сріблом і міддю. В машині стояла вічна біла метелиця. Білі од борошна, в синіх курних окулярах зігнуті фігури сиділи розплатано коло стертих жорнів і ритмічно день і ніч кувала їх кирками. На горі чоловіки й жінки засипали чотирикутні воронки золотим шелестючим зерном, а внизу з рукавів у корита бігло, текло двадцятьма чотирма білоспадами терпко-пахучого, теплого борошна. Каравани білих підвід з борошном першим сорту („Н. Н. Конопницькая и С-ья“) лівиво котилися до ближніх портів Чорномор'я...

Тут, в цьому вирімішків і гудків Тьома підглянула те, чого не мусіла бачити, чого, може, не бачила мама. Це були неоднакові очі, неоднакові спини, різна одежа, ноги взуті і босі, коні-змії і шкапи, до крові закусані мухами. Машина тряслась під вагою мішків, люди сліпнули в борошні, а по селу, коло машини, мимо машини бродили „голодні“. Цією ж дорогою з невідомих країв ішли люди в свитках з торбинками і сідали в їхнім дворі пити воду, що сама текла трубами (по ставку ходили гуси й лебеді).

Ці контрасти вривалися в голову і потай робили свою фатальну роботу.

Одне літо особливо живе і яскраве. З братами приїхала група студентів. Мама всіх частувала чаєм з варенням, вином і печеною, Павлуша деклямував „Буревестника“, „Песню о соколе“, і хором співали щось по латині. В ту ніч загорівся околишній степ і Павлуша з дядьками й студентами ходили палити маєтки. В чорносиньому небі клубилося полум'я... Потім Павлушу схопили „салдати“, одвезли в Симферопіль, судили „воєнним судом“ і повісили. Мама захворіла нервами і пролежала місяць у ліжку. Тоді мішків не було і машина кричала. Петруша прийняв машину, і вже до Москви не поїхав... Через рік новий господар привіз із Одеси дізеля, закрутились паси, завихрилась „білюга“—метелиця. Де і як Павлуша помер—навіть мама не знала. Далеко пізніш, уже в 5 класі гімназії, Тьома прочитала „Рассказ о семи повешенных“ і живо собі уявила, як Павлуші зав'язали очі і підвели до петлі... (якраз на шиї у нього була чорна волохата родинка...). І вона поклялась помститись. Вирости і спалити всіх, що судили Павлушу. Пізніше вона довідалась, що вбив його „цар“ і рішила вбити царя і якогось міністра.

Ще рік, і ще рік—і в 7-ій класі Тьома співала „Вечют враждебные вихри над нами“, і носила в порт проклямації. Море було жирне, зелене, хлюпало в берег і хитало човни й пароплави. Там у порту і схопили її і повели до тюрми (борщ, чорний хліб і рижі вуса жандармів). Приїздила мама, Петруша—взяти її „на поруки“, підняли на ноги всіх адвокатів,—але її не пустили. За іржавою сіткою відбулось тільки зайве, болюче побачення. Потім суд і—„три роки“... Сюди, в пловучу тюрму (це було в Севастополі) прийшли люди з прапорами, салдати й матроси—спалахнув перший радісний мітинг. „Зруйнуємо тюрми! Не буде більше голодних!“—

кричала Тьома над юрмами. (Квітні люди смілися. Над головами й тюльпанами юрб співала я снувалася нова релігія... Ах, чому не було тут Павлуші?..).

Того самого дня вона записалася в клуб анархістів. Недалеко „графської пристані“ був тут своєрідний „палац Кшесінської“. Вдень — п'янючі мітинги, а вночі — дим цигарок, шум близького моря, Прудон, Кропоткін, Бакунін... Тут згодом зустрілась з Давидом і літала з ним по крейсерах, броненосцях, моторним човном верталась „додому“... Восени Давид вийшов із клубу і став комуністом. Саме він і перетяг туди ж анархістку. („Потрібна жорстока державна машина на манір гільйотини“) — і 20 грудня з'явилася Тема — з огнем в очах і наганом при боці...

З мамою так і не бачилась. Чула, що Петруша втік до Корнілова, а стара лишилась ще там, „у селян на посаді“. Вранці, мабуть, виходить на ганок, дивиться в степ, а вітер ворушить білим волоссям... (Чи є ще лебеді?)

Як же вона пішла до ЧК? Це була її пряма і єдина дорога. „Кров Монмартру заспівала на глухій азійській рівнині“. Тут, на роботі в ЧК, юнка вжахнулась „пустині людської душі“. Тут вона народилася вдруге. Це друге народження було вельми тяжке, як і перше: в болях і муках шматок за шматком одривалась „проклята мрійницька спадщина“. Коли було тяжко, огидно, вона згадувала Павлушу... Вона була слідчим („протоколи“). Судила колегія. Присуд вчиняли вночі — вона чула по залпах.

Слідчим вона була бездоганим. Вона „підіймала череп“ клясового

ворога, як підіймає селянка кришку власної скрині. Вона не вживала насильства... Вела салонну розмову (її авдіенти були вельми шляхетні), всміхалась, сміялась, раптом хватала шпика на словах і держала блідого й німого, „як муху на палочці“. Хто її знав — починали з признання і сповіді. Круг неї шуміла міщанська легенда, і саме ім'я Анатеми заставляло дрібно дрижати...

— О-ох!.. — зідхання юриста дмухало в сподади, і вони розлітались мухами. І, як мухи знов наближались, мішались, врізались в голову...

Смерть! Анатема прекрасно жила і мусить померти прекрасно. Вона прийме найтяжчі тортури. Вона буде глузувати з безумного Т'ера. Ніхто не зможе сказати, що Анатема здригнула, зблідла, просила...

Чуєте, ви? Виходьте, бандити!..

VII Але ворог не йшов. І вона в'яла, наче мімоза. Підкрадалась кволість, і вона знову дивилась на ноги, руки і пальці. А в ногах бігала кров, тіпалась в синіх жилках її рук, стукала в скроні. Так, так, усе в голову... Переводила очі на стіну — сіру, брудну, як архівний папір, з запахом поту і блошиць. Які вузькі стіни. Вони здавлюють череп! — це психічна вузькість, мислі не мають розгону. І увага чіплялась чомусь за дрібниці: за написи — олівцями, цвяхами, нігтями — це останні прощання засуджених. Власне ні, не прощання — імення і дати. Люди їй невідомі.

„С 27 марта по 8 декабря 1909. П. Петров“.

„Отворите мне темницу, дайте мне сиянье дня“. Роман Ярема...“. Тьома. Сьогодні на третє крем... Ромул і Рем... Раковые шейки Реномэ...

Анатема зідхнула і тріпнула головою.

І в павутинні асоціації народилось бажання написати таку саму дату. „Звідси пішла на смерть Анатема“... Ні, просто: „Анатема, 20. VI. 920.“ — і тільки.

Олівець, мабуть, є у Давида. Він уже не пише давно, але не хотілось рухнутись. І не було нічого, крім нігтя. Зігнула мизинець, і тихо, зовсім нечутно, почала колупати першу літеру — А. Довгу, таку, як малюють у школах. Вже робила середину літери, як око ковзнулось і впало на напис:

„От руки Анатеми погибла 17. VI. 1920 А. Сидни́цкая“. А нижче тим самим хемічним:

„Будьте прокляты, изверги. Отец“.

Анатаема рвучко стелулась і встала. Всі підскочили з місць і наставили вуха за двері. Тиша дрижала.

Зірнула на плаття. Це воно приводить на пам'ять шляхтянку. Цей проклятий капелюш давить їй мозок. Зірвала його з голови і кинула. Він черкнув об цемент і сів коло гетрів юриста.

Тріснула чорним кучерявим волоссям і пішла до дверей. Засиділа ноги, і вони коливались. Всі бачили її ходу. Пройшлася нерівно, заклавши руку за спину — шляхом Іскри й Фролова, мимо Давида, — зупинилася на дверях і ждала. Всі зрозуміли цей рух, мовчазно погодились, і знов було заніміння і тиша, і в колінах солодко, пристрасно мліло.

Черга моя. Ні фраз, ні цілунків, ні погляду... Вчора ти вбивала сама, сьогодні ти прохолонеш під стінкою. А завтра ті, що замучили Іскру. Хто не боїться вбивати людей, той має бути готовий безтрепетно стати під дуло. Така діалектика смерті... Чому я спинилася саме коло рябої? Чому не скочила в сад? Вийти б мені на хвилину раніш, на хвилину пізніш, і все було б зовсім інакше...

І знову короткими обривними кадрами: білий будинок гімназії. Весна. Задушний запах акацій. Білі, білі, морозно-молочні на обох провінційальних панелях Дворянської. Гудуть бджоли. А на розчинених вікнах, по залах, в широкім дворі гудуть дівчатка й дівчата — в коричневих формочках-платтях з білими комірчиками... Отруйна радість несвідомого

тіла, тривожна тоска, „мировая тоска“, перше кохання, модні наївні дебати: „чи має право людина ради власного щастя переступити через труп?“ Ха!..

І друге: Дош. Соша. Обабіч каламутні рови з грозовою водою. Червона піхота пішла цепами в атаку. Ординарець летить вороним конем з пакетом: спинитись! А на дорозі убита коняка. Вороний добігає галопом до свого мертвого брата, стає на диби—і ні кроку. Вершник січе ребра коню, вихоплює шаблю,—даремне. Нещасний вістовий скакає з сідла на сошу, тягне за повід араба—араб чутко доходить до мертвого—роздуває червоні задихані ніздрі і кидається в сторону. Тоді верхівець знімає свою гімнастюрку, зав'язую очі коню—і араб минає лежачого... А люди пішли через трупи...

І ще: Кабінет. Царські портрети. За столом—сивий полковник. Він щось пише розбризканим почерком. Влітає дівчинка в рожевому платтячку—з розгону цілує в сиву холодну щоку і бурхливо ховає в його колінах своє русяве пахуче волосся. Чим так пахне дитяче волосся?... Ух!..

Козушок—наросвіта—підвелася на ноги (вона теж коливалась непевно, „як гуска“), взяла Анатему за талію і всадила її коло стінки. Стара шкодує її і хоче влити в неї бадьорість. І вона, ця чудна кандидатка, засвоївши в своїй наросвіті особливу манеру поводження з дітьми, взяла білу нерухому руку чекістки „наче ворожка“ і співчутливо глянула їй в очі своїми цвілими очима з потойбічною каламуттю:

— Тьома... (протяжна павза, зідхання). Ти не кажи, що ти Анатема... Скажи, що ти мій співробітник—інструктор соцвиху.

Анатема мерзло всміхнулась. Її співробітник!—
Що вона знає про методи їхнього допиту?

— Серйозно, любя... подумай... Хіба мало траплялось?..

Хіба цього чекістка не знає сама? Хіба мало траплялось випадків, коли жінки - комунарки, зухвалі агенти, що переходять фронти, поправшись до ворога, навіть „розкриті й розпластані“, вдалим словом, жестом, усмішкою розбивали підозри і докази. А мало їх перейшло на його бік, „на роботу“, прикинувшись щирими друзями, сміялись на його очах, чекаючи слушної хвили? Хіба Іда Бронштейн, одеська чекістка, не віддалась офіцеру - сифілітику, що вартував засуджених на смерть комунарів (застрелила звіря власним його наганом, звільнила всіх в'язнів, провела до своїх і отруїлася потім в лікарні)? А скільки було невідомих, великих, малих, де невпокійний дух рвав „мури в'язниць“, тріумфуючи над кволістю тіла... Чи здатна на це Анатема, чи впаде під стіну, як безгласна овечка?

— Я, Тьома, стара сука (так і сказала: „стара сука“ — і пробувала змастити сухою усмішкою невисоку свою характеристику). Якщо мене й розстріляють, біда невелика. А тебе дуже шкода. Тобі треба жити... Ти будеш ще матір'ю...

— Киньте! — Анатема гидливо здригнулася. Вона б одштовхнула її, — якби ця міщанка не була така нікчемна. І зусильно мружачи очі, чекістка дивилась в обличчя старій Козуйок — сіре, з рідкими білявими віями, і вії ці, тремтячі, чудні, стриміли з її пухлих безсонних повік, як маленькі багнетики.

— А я, Тьома, так і скажу: „Я завідувала народньою освітою. Моя діяльність: я вчила дітей, збирала безпритульних, жертви царської і теперішньої війни... Я давала пайки навіть вашим дітям, як їхні батьки були за кордоном... Коли за таку діяльність ваші закони звелють мене розстріляти, — я сперечатись не буду“...

Що могла сказати їй на це Анатема?... Що кандидатка тремтить за своє мізерне життя? Що вона дійсно стара, облізла вулична сука? А скільки є вас таких в нашій партії...

Козуїок—завсоцвих—не витривав довго „розлуки“ з дружиною, важко, незграбно підвівся, підійшов (так само нерівно, як п'яний)—і сів карачки проти неї. Самі засуджені,— вони дивились на „чергову“ смертницю з жалем, з своєю обідною ніжністю.

Козуїок почував свою некрасиву щипину бороду. — Ваше становище, Анатема, особливо погане. Чекістів стріляють вони без пощади. Навіть не судять. Немає у вас якого документа?

Анатема тільки мотнула головою — чужак! — які були їй потрібні вчора фалшиві документи?..

Він змовк. І знову сиділи, дивились на пальці, брови, повіки, на затерплі коліна і думали про смерть — Козуїоки сподіваються жити!

— Вони гвалтують жінок перед смертю, — сказав Козуїок — завсоцвих, — подумавши, мабуть, про свою половину, але перевів борідку на Анатему.

— Не згвалтують...

— А будете опиратись, уб'ють і згвалтують вже мертву.

— Мертву, будь ласка.

Всі слова засіклися і розтанули, і не було ні думок, ні картин. Тільки жовтяві багнетики з пухлих повік Козуїок — наросвіти — та нечиста кошлата борідка — завсоцвиха. Од них ішов якийсь нудкий запах кошари. Невже вони будуть живі, ці старі протоплазми?

А бандити не йшли і не брали, і не чуть було залпу. Де сонце? Котра година? О, Фролова вони допитають... Вони йому пригадають „разверстку“.

Довго болить убитому рана? Кажуть, що голова, відокремлена од шиї, ще живе, чуває, розуміє слова, коли їй кригнуть на вухо... А потім умирає, гасне, як вугілля... Найгірший момент — це чекання. Чека. Губчека. Губ-чека... Карська губа. Фу... Невже і вона, полковницька дочка, мучилась так? Так само ходила, в'яла, сідала,

дивилась на смужку, читала ці цвинтарні написи? Йі, мабуть, теж мліло і хрумало в чашечках. Майже всі її спільники були в неї закохані. А потім зрек-лися і самі ж її утопили... Належала вона „ад-ю-тантові“? Фе! Які дурниці приходять в голову за чверть години до смерти. П'ятнадцять хвилин... чотирнадцять, тринадцять, дванадцять... смертники лічать назад: три, два, одна, півхвилини, секунда, обрив... Ні, це божевілля!

Хоч би Давид підійшов та сказав їй щонебудь. Або хоч посидів. Бо ці Козуйки розмагнічують волю. Але не йшов і Давид. Всі, здавалось, поснули, або застигли в одних позах — убиті. І знов напливали паруси човнів, білі смуги севастопільської фортеці („Боже, царя храни“), чорноголові лебеді, хлопчак в куртках і посмужена срібна голова з орлячим зажуреним поглядом. Чи здригне вона в своїм дальнім степу в той момент, як її дочка упаде під чужою невідомою стінкою?..

Залп ударив, мабуть, годин через три. Всі ско-чили („Пам'ять вставанням!“ — чуби, кашкети і спини).

Анатема підвелась. І дивно: самий процес цього підйому був „страшно прийнятний“. Поки кроки до-кували до камери, — прощання скінчилось. Анатема стояла, а до неї підходили, тиснули руки і совали їй по губах сухими губами, тихо, без звука. Лише Козуйок — наросвіта — поцілувала мокрим солоним ці-лунком у губи, до самих зубів. Ще лишалося кілька секунд, тих секунд, коли уже обділований „давить“ усіх, — і в цей час кандидатка підняла з підлоги капелюш і зібрала під нього пишне волосся чекістки — на „щасливу дорогу“.

Коли двері відкрились, Анатема трошки прищу-лила голову в плечі, немов їй було холодно, і сту-пила назустріч модерним індійцям.

— А-а, баришня, пожалуйте.

І кричущі очі всієї сьомої камери, широкі, з червоними жилками, пострибали за жертвою.

VIII Хто чує себе до самого дна? знає свою амплітуду? Живі — ми. часто носим отруту, мертві — не хочем вмирати, нежданно встаєм, сієм життя, граєм буйством, силою, звагою.

Уже з першого кроку Анатема відчула полегкість. Наче скинула душне зимове пальто і підставила груди під вітер. В коридорі вона гучно, підкреслено вдарила туфлями — і в її ногах, в усім тілі її в одну мить відбулася якась трансформація. Кожний звук — вона знала прекрасно психологію музики — дзеньк замка, тупий ляск рушниць, топін австрійських черевиків — вистукував її енергію. Апарат її голови наче кинувсь із сну і швидко зарухався.

Ішла вона чутко, бистро, поривчасто, напруживши нерви і замінивши ними раптом в темряві засліплені очі (Недвижних чобіт за дверима уже не було — Дадаєнца вже винесли). Вартові (тепер їх було лише два) з сопінням спішили за жінкою, один навіть крикнув їй „не біжи!“ — вона неохоче спинилася і просто з бажання чимось рухнути — мотнула капелюшем. Навіть од руху цього по всій шії, по спині, по талії розлилось щось живе і приємне. Дала вартовим докувати в сутінках до себе, і застрибала попереду них лункими приступками. Так вільно і легко, як скакала колись по мармурових плитках гімназії.

Лице їй пашіло. Знизу, з кожним її стрибком разом з свіжим повітрям щось дмухало хлюпко назустріч, терлось ої груди — це прокидається її звиклі чуття — самоповага, іронія, скепсис. Які вони, інквізитори? Може вони захотять вступити з нею в класовий диспут — вони люблять помучити! — що ж? школу пройшла вона непогану. Тільки б скоріш, скоріш, поки кипить, шумує роз'ятрений мозок.

На останній, пощербленій плитці порогу стрімко спинилась: двір повен гомону, плям, брунатних і

чорних шликів, шаровар і тачанок. Почувала: стала на одній, на правій нозі, зламавши ліву в коліні — це поза недбальства, самопевности, сили, кокетства — єдине й останнє кокетство чекістки — усміхнута поза перед тупим, зарозумілим ворогом. В коліні, яким вона позувала, — мліло, тремтіло і ніло — але вони мусіли бачити: спокій, безтурботність. Самоомана, гра з самою собою, — головне що прекрасно.

І коли вартові — мужики в своїх рухливих хвостах догнали її, вона „ліниво“ спустила на брук одставлену ногу і рівно пішла на контору. Гудіння дзвонів замовкло й розтануло, але дразливий скрип іржавих кілець трапедії терпко засвердлив їй вуха: там дійсно в інтервалах розстрілів „од скуки“ на канатах гойдались салдати. Дві сухітні акаціївки обабіч доріжки (як нерви людини на сторінках шкільного підручника) зашамотіли сухими галузками — то вітер од її швидкої ходи і шовкового плаття.

На босім порозі контори трое приступок — стала на першу, зігнувши коліно другої ноги (сидит у капелюші став на стіні) — ворог стежить за нею в вікно — зневага йому гидкому обличчю, удар його самозакохання!

Мамуловаті дядьки стурбовано сікли останні кроки до порогу контори, коли в браму тюрми нетерпляче, рясно постукали шаблею. Тренькіт клямки, замка, — тіні кінських голів в чотирикутнику хвіртки — і не мигнула, а крикнула в очі: толстовка. Це він. Старий більшовик не дійшов до Бердичева...

Зігнувшись у хвіртці він втомлено, обидно-покірно мотнув порваною до коліна холошею, приступив на цей бік, у двір смерті, якимось п'яно хитнувся і став, дивлячись в землю, чекав, поки закриється паща. Обернула до нього весь корпус, щоб стріти хоч його очі („прощай, сивий друже! Я

уже йду“), але вартовий безпардонно штовхнув її в талію — і права її нога попала одразу на горішню плитку.

Він!

Що відчула чекістка? Гнів? провину? Ниючий біль? .. Чи не тут в її груди упало зерно, що всю цю добу розцвітало безумним безумством?

Її не вдарило в лоб, не поплили малодушні круги й клубки мерехтіння, але її напруження раптом упало, як парус, коліна враз обважніли від олива, і не ноги її, а вона їх з безсилим зусіллям перетягла за поріг тієї кімнати, де ще вчора сама чинила свої слідства і допити.

Був той самий голий, з невідомого дерева, поточений шашелем стіл, списаний весь почерками всіх слідчих і влад, і навіть „несвідомим письмом“ Анатеми. Але за ним сиділи версальці. Обера-офіцери Версалью. Власне, за самим столом сидів тільки один, „їхній пред“, начальник розправи, а два інші обабіч на лавах — щось на манір прокурорів або присяжних. Над всіма трьома, над столом задушливий дух, наче вони бездимно тліли з середини. Краплі густого гарячого поту текли по обличчях.

Анатама спинилась кроках у двох од стола, як інстинктивно завжди й перед нею спинались шпики, діячі і агенти. Дивилась на стіл, але вздріла в вікно: чорна толстовка піднялась на поріг і потягла по приступках свою рвану холошу. Його теж приведуть на це місце і також безжально кинуть моток ватажка на безкровні тіла його учнів... Добре було б умерти разом, ні, раніше, на його очах, щоб він бачив її, чув її слова, — це була б лебедина пісня чекістки.

Одну мить був взаємний огляд...

Весь бронзовий (руки, шия, лице) в легкій спортивній сітчатці начальник розвідки випирає наперед свої смажні, зарослі, туго напружені груди, на яких лиховісно жовтіли дві плями, як дві старовинні

монети (то його опуклі соски так взялися кушами рижої шерсти). Велика його голова під стропою густого, в'юнкого й такого ж рудого волосся була наче вилита з міді і щойно вирвана з полум'я. Очманілий од злоби поміщик, царський гвардієць — чого від нього чекати? Ліворуч од нього — високий у сірім, недбайно розкритім плащі, хоч пояс був і застебнутий. В руках у нього якийсь символ його судійського чину — дерев'яний ціпочок-сокирка. Він страшно, неймовірно худий, і, мабуть, сухітний — от-от він кашляє і плює на цемент. В білому кителі, в жовтій своїй бороді à la Барбароса-праворуч, над краєм стола зігнувся знайомий уже осавул, командир чоти контр-розвідки та, мабуть, до всього і головний виконавець вироків. Всі троє курили „самими зубами“. Три пари очей, як ножі, намагались врзатись в мозок. Водночас, з першого враження в цих ножах і слідство, і суд, і касаційна інстанція.

В цю одну мить присуд відбувся: першим бронзовий контр, а за ним його експерти-присяжні спорзно, яхидно тріпнули куточками губ — задоволений усміх садистів.

Стала стовпом, дивилась недвижно і ждала. На шибках двох замурзаних вікон гуділи роздражнено мухи. Щоби їй брались чимось холодним, густим і шорстким — невже воно зрадить, її туге, її артистичне обличчя?

Бронзовий контр блиснув зубами (білі, рівні, міцні і красиві):

— Комісарша?

Зауважила: ні на столі, ні в руках не було ніяких паперів — бандити керуються оком і совістю, — тільки білий осавул синім хемічним олівцем креслив хрестиками обірвану папіросну коробу.

— Невідомо, — протягла Анатема визивним тоном, в якому була і загадка, і глумна іронія.

Контр: — Хто така?

(— поза недвижна. Голос у голову: нетерпіння й погроза).

Анатема:— Я?

(голос густий, наче зі сну —)

Контр:— Да, ваша милість.

(— без павзи. Проглинув звук Анатемі, як ластівка муху —)

Анатема з зусиллям промочила висохле горло — в такий момент воно сохне і не можна, не можна добути капельки вогкості. Бронзовий контр і його безгласні присяжні ще густіше затіли од бездимного жару — вони глузують з її сторонілости. Як здригнуть ці бездумні обличчя, коли вона кине в них своє ім'я.

Контр:— Ну?

(— слизький звук його, як петля, обвився круг теплої шії чекістки —).

Анатема:— (... секунда мовчанки)

(— тепер би тихо вронити: Я — Анатема... —)

Замість того вона (той самий тон):

— А як ви гадаєте?

— Видно пані по мандату.

І в поганих крющкуватих куточках усім хижо, зло-радо закліпали усмішки.

— А може й не видно, пане поручнику.

Бронзовий цинік опік її поглядом (тут тільки дріжать і шепотом молять пощади! (Фізіономії контрам напнулися: вони обдумують спосіб кари за „порушення норми“ — вони вже смакують трепет і корчі її під парно-кривавою стінкою. Згадала жарт комунара-Давида: „Бережись гайдамаків. — Чому? — „А тому, що ти дуже євреїста“. Уперлась в тугі, жирно-спітнілі лоби і яскраво в'явила себе, наче глянула в люстро („спілі маслини“ очей, чорні брови рясно зрослись над прямим носом з горбиною, різко окреслені губи з чорнявим пушком і ямкою в лівому кутику. Подруги в гімназії прозивали її „креолкою“, і тоді вона цим гордилася).

— Українка? — і всім трьом на випнутих адамо-
рих яблуках зупинився готовий вибухнути регіт.

— Так, я — українка.

Контр попав в найболючіше місце. „Національний
момент“ — це була ахілесова п'ятка чекістки...

Коли Чорномор'я кипіло, — воно слало своїх де-
путатів прямо в Москву, і анархістка не знала „від-
родження“. Пізніш, уже восени, будши в Києві ра-
зом з Давидом, на Хрещатику вздріла шлики й осе-
ледці, і була „убита на місці“. Схопившись за рин-
ву, „ногами в карниз“, вона почала промовляти від
імени фльоти („Нехай живе федерація націй і рас, без
насилъства, без влади. Геть буржуазну оману!...“) —
озвіріла юрба стягла її на брук, біла, вила й топ-
тала ногами „шпійонку“. Давид попав „до Лук'яна“
і звідти привіз в Севастопіль свою „гільйотинну те-
орію“. З того часу почали „жартувати“ легені, а в
груди засіла „обида й огида“. І коли міноноски,
крейсери і дредновти повернули пащі свої „на Гру-
шевського“ — злоба молоді комунари повертала ту-
ди морські довгоші гармати... Проте, це був не
кінець, а початок роздвоєння. Нація рвала її, як
коршун печінку гіганта... Щодня в підвали ЧК
приводили її земляків, і вона їм зробила оцінку. Це
були своєрідні фанатики (такі ж самі, як ці перед
нею). ЧК вони ненавиділи, і нічого од неї не ждали.
За „мову свою“ вони оддавали „душу і честь“, і
своїх узнавали по мові. Почувши мову свою, вони
раптом здригались, ясніли і одкривали їй (правда,
не всі, але здебільшого) все „по совісті“. В них за-
горялась надія... Але вона знала, що їх треба за-
бити... На колегії, де кожне слово її коливало те-
рези смерті й життя, — біль рвав її тіло, але вона не
вагалась... Тепер вони, її неодступні кати, піймали її
саму, і знову питають про націю. Так, вона українка,
але зовсім другого калібру. Такою зробив її випадок,
хоч він же замість ЧК міг кинути її в розвідку...
А вголос — вдруге, певно і строго з глухою досадою:

— Так, така ж українка, як ви...

Регіт з адамових яблук прорвався з тріумфом і задзвонив металевими кільцями.

Анатема знизила плечами і недвижно дивилась їм прямо в рухливі роти, кусаючи губи.

Здавивши в горлі нестримний клубок, контр зусильно робив лукаво-серйозне обличчя:

— Де тебе вловлено?

Так само спокійно, з убивчою павзою:

— Поперше, пане поручнику, не ти, а ви... А, подруге, ви не піймали, а взяли мене ваші салдати...

— Козаки,— тріпнув осавул бородою.

— ... козаки, коли я вийшла на вулицю вітати їх... невідомо чому.

— „Вітати невідомо чому?..“

Одразу не втямила глупого дотепу. Догадалася тільки тоді, як з гострих горлянок вирвалася друга порція реготу.

— За що ж тебе зловлено? Пардон. За що ж вас запаляли наші... салдати?

— Не знаю.

— Так таки ні за що? Ай-яй-яй. Яке насильство над вільною жінкою... *мідна купа волосся хиталася.*— Ви вийшли з букетом на вулицю, а тут вас цап-царап... Яка неввічливість... *Павза.* Значить, ви білі, як голуб. І ви нігде не служили? Абсолютно нігде? *Тихо-погрозно.* І ви ніколи нікого не вдарили й пальцем? *Він підняв свій довгий мизинець з сизим плеканим нігтем.* Ану, пригадайте... Може ви колись випадково вночі були на міському цвинтарі? *Погроза мішалася з глумною ніжністю.* Знаєте, що таке цвинтар? *Глухо, крізь зуби:* Кладбище. А там комісари вішали на хрестах українських козаків... *Розважно.* Вам стало їх жаль, ви попросили наган і помогли їх добити... *Ледви розкриваючи зуби:* зняти з мертвих одержу... зарити їхні голі тіла рідною українською землею... *Як гіпно-тизер.* Не було у вас такого гуманного випадку?..

— Ні, такого, пане поручнику, я — не пам'ятаю...
Осавул, що терпляче чекав на свою пайку допиту, свиснув мідними ніздрями і підняв над столом свою бороду:

— А другий тип перед вами, це хто?

Анатема повернула до нього спокійно-напружену позу:

— Цього типа не маю чести знати.

— А хто лобизав його на прощання? — гидка борода опустилась на груди і відкрила ямку з зеленуватими іклами.

Гіркота на обидне прощання з Фроловим, досада на фалш цього бездумного слідчого пересмикнула губи чекістці.

— Ви сами були при тому, отже, мусіли бачити.

Контр тріпнув носом і бровами: попалась!

А осавул, як умілий артист, що перечікує добре вражіння своєї гри, видержав павзу і *цинічно, яхидно*:

— За що ж ви так його цілували, що навіть держали за шийку?

— А ви добре це бачили? — Анатема вже злилася.

— На жаль вам, я ще не сліпий.

— Підіть на огляд до лікаря...

Осавул крутнув головою, наче од ляпаса, закрив бородою „мишачу норку“ і спустився на місце: він оддасть за цю грубість сторицею!..

Іржава трапеція раптом замовкла („чота вже шикуються“), впали всі звуки і було тільки одно рівне, тонке мелодійне гудіння мушви. Одна дрібнесенька муха билась крильцями в шибку, і свердлила його драгливим свердлом дзуміння.

Плямистий пред трибуналу раптом одкинувся в кріслі і постукав у шибку.

З цигарками в зубах найнижчі прикажчики Т'ера, ті самі два вартові незгробно внесли в контору дзвінки головаті гвіздки і стали обабіч чекістки.

IX Контр до шликів: — Де ви піймали цю кралю?

Хвостаті версальці зняли за реміння з плечей свої лісі рушниці, опустили приклади „к ноге“ і обидва разом заспішили:

— Не можемо знати... Привели з города...

З тупою, мужицькою цікавістю „деревенщина“ задивилась спійманій в профіль. Бронзовий диявол мотнув з-під стола своє праве коліно, а ліве посу-нув під крісло — (динаміка хватки) — збити, зімняти, загризти!..

— І капелюш це твій?

Гострий зір контррозвідчика раптом схопив не-гармонійність її убрання. Вона звикла давно до кашкетів, і чужий капелюш, можливо, сидів на ній дуже потворно.

— Так, я гадаю, що мій.

Здивовано кинула бровами, спокійно зняла зрад-ливий капелюш — він стояв стрічками вперед („Ко-зуйок“) і поправляла розкошлану зачіску.

— Твій?

— В такій же мірі, як ваш кашкет ви називаєте вашим...

Контрів всіх пересмикнуло. Упала мовчанка. На дворі знов монотонно заскрипіла трапеція. Конвоїри — дві тупі полуплені морди — ще тісніш підступили до неї з боків — їхні лікті пекли їй у талію. Вона об-вела набряклі потім, злобою димні опуклі лоби свого трибуналу, і по тілу їй поповзли і побігли гарячі краплини.

Бронзовий пред знову одкинувся назад, повісив руки на бильці, презирнувся з тим і другим при-саяжним і вронив моторошне:

— Годі!

Звичні до слова цього патрулі стукнули разом прикладами, і незграбно повісили на плечі рушниці.

Але Анатема не рушила. Вона стояла й чесалася. Довгі тонкі жіночі пальці її без гребеня звикло,

граційно чепурили хаотично розкидані кучері. Взагалі „не красива, а так собі“, — вона мала один подарунок природи — своє чорне розкішне волосся, що робило її „лиховісно красивою“ (вираз Давида). Навіть підстрижене, воно лежало над уним чистим лобом її, „як двотижнєве ягнятко“. „З голови“ і почав своє нещасливе кохання Фролов. З голови — починались усі її „дев'ять вагонно-паровозних кохань“, — і не даром: три контри враз здивились на імпровізований її туалет, і з широких нерухомих очей їм потекла дивна, хижа цікавість.

Вартові, що були одійшли до порогу, закували гніздками назад, нерішуче спинились і ждали, не знаючи, „як її брати“. В цей самий момент сухий прокурор кашлянув у долоню, підвівся на ноги (він кульгав) і стукнув об цемент ципочком-сокиркою. Стоя він був подібний на монумент командора в „Каменном госте“. Що він хоче зробити? Анатема стріпнулась, опустила руки і повернула до нього з надією гарячий трепетний корпус. Цей тип, здається, з усіх симпатичніший. Чуючи з уст підслідної мову, він увесь час вслухався в її акцент: справжня вона, українська, чи шпигунсько-фалшива?

— Твоє прізвище? — голос командору здригнув, немов поковзнувся.

— „Антоніна Сініцька!“ — спалахнуло в її мозку уже підчас запитання контра, а горло само перехопило неоформлену думку і вронило фатальну фамілію.

Втікачі і агенти з їхнього табору інформували, мабуть, прекрасно розвідку. Може вони почули за страту шляхтича уже тут, а може й зовсім не знали, але командор підхопив без підвищення тону, так само, як і вона, Анатема, хапала необережні слова своїх клієнтів, не фарбуючи їх ні довір'ям, ні сумнівом.

— Антоніна Сініцька?

— Так.

Командор кинув лівим плечем і лагідно оглянув чекістку.

— Ваш псевдонім, чи дійсне прізвище?

— Я — не актриса.

Головний контр стелуся: що вона бреше, мерзота?

Анатема підняла трагічний капелюш до самих грудей і скинула з нього якусь руду волосинку („Соломинка тонушого“). І якби не було цього гидкого капелюша, вже все було б скінчено: крещендо іронії, ненависть, глум, екзальтація смерті, — але вмішався капелюш, і все пішло шкереберть, все упало й спинилось. Час роздробився і стукав у скроні. В тремтій мовчанці очі її косо упали на мідиано-вогняну голову контра і розсипались по його гарячим волосі. „Невже ти мене розстріляєш?“ А власна її голова, голова чекістки мимоволі її, всупереч волі, працювала шалено, трепетала життям, рвалася з ворожої пастки. Шляхом Іди Бронштейн — якою завгодно ціною!..

Контри чутко напружились, витяглись на своїх місцях, „як хорти“, і пильно, недвижно вдивлялись. Очі їм тіли. Це був „мертвий погляд розвідчика“, коли він нечутно візається в мозок, тягне з обезволених губ непотрібну брехню, а тимчасом по дріб'язках, по трепету мускула, вії, висотує дійсність, розкидає сільця, щоб трах! — і жертва забила в тенетах. Та коли обличчя їм грали, візаючись, і вони самовпевнено думали, що вони уже знають усе — (вони ковзали по темній поверхні!) — в мозку Анатема відбулось „перегрупування чуттів“ і переключення в мертву шляхтянку. О, вона теж поводилась гордо, грубо й визивно. Тепер: в броню себе: — робленим голосом, рухом, мімікою — збити їх з толку, сплутати логіку їхніх догадок — в противному разі вони розплатають їй мозок, як рибу, вип'ють його очима, витрусять все до останку, навіть те, про що вона забула, про що не мала уявлення.

— Може б ви були ласкаві дозволити сісти, — так же враз, нежданно для себе самої проказала вона тоном легкої досади, почувавши, що ноги їй знов обважніли й шукають підпори.

По контрах немов пролетіла електрика: сухий командор нетерпляче цюкнув сокиркою „чуть не в туфлю“ чекістки, осавул війнув бородою і шумно підвівся на ноги.

— Просто заради мого батька, якого розстріляло ЧК... (контри тріпнули ніздрями й гидкими куточками губ). Я теж сиділа в їхнім підвалі...

Контри шелеснули сміхом і всі разом з одної коробки дістали собі папіроси („Хоч би раз затягнутись!“). Чи відчула чекістка, що зросло в ту коротку хвилину, поки вони закурили? Почувши дим з трьох ротів, мухи раптом замовкли, метнулися всі до вікна і ще тонше задзижчали на шибках.

Сухітний бандит махнув „козакам“ залишити контору, виждав поки зачиняться двері, підніс свій ціпочок до туфлі і велично підняв свою безживну камінну голову.

— За що вбито вашого батька?

— За контр-революцію, хоч він...

— Коли його розстріляно?

— 17, сьомого, здається вночі. Власне, взято раніш, в перший же день, а розстріляно... сьогодні буде четвертий. — (Хто краще за неї знав докладну історію контр-революційного шляхтича? Хіба не чекістка мусить так говорити, щоб навіть безглузда фантазія звучала певніш за реальність?). Знов підняла до грудей капелюш, пучками пальців любовно стирали з нього плями — він пахнув старим комодом, нафталіною і пудрою — він оживляє яскраво свою недавню господарку! — але вдягати потвори не сміла.

— Так. Ваша освіта? — голос допитника був уже тихий.

— Перша одеська гімназія імени імператриці...

— Як ви попали сюди?
— 1917 року, коли в Одесі організувався Румчє-
род... Румчєброд... салдатсько-матроський їхній
ревком... щось подібне.

— Кого ви знаєте з „местных властей“?
— Абсолютно нікого.
— Хто вас арештовував?
— Красногвардейці по ордеру ЧК...
— Хто вас допитував?
— Сам предчека, якого зараз убито... за спробу
до втечі. (А в очах — його чоботи обцасами вгору).
— Це предчека? Відки ви його знаєте?
— Я сказала: визволяючи батька, я кілька разів
була в його кабінеті.

З приводу смерті нещасного преда інтелігентний
бандит не висловив ні злоби, ні задоволення. І дар-
ма Анатема старалась говорити вимовою суто на-
родньою — він не йняв віри!..

— А вам не було пропозиції стати до нього на
службу?

— Була пропозиція... ціною...

— Ціною чого?

Контри хижо стрибали очима по грудях її, по талії.

— Ціною — віддатись йому. Але я воліла померти.

Сама розмова про цю „пропозицію“ торкнула
самчачі інстинкти. Масні очі заблимали.

— Так.

Сухий автомат викинув разом всі свої „грамо-
фонні запитання“, змовк, закульгав до лави, важко
сів, поклавши між ноги щіпочок, і склав свої одвислі
сом'ячі губи. Що він видобув з допиту?

Коли западає тяжка і непевна мовчанка, тоді
треба далі спокійно вести оповідання, в'язати логічні
прогалини, гладити злобу, лагідним голосом роз-
правляти ворожі нахмурені брови. І Анатема немов
несвідомо в пориві чуттів, піступила до самого сто-
лу, поклала капелюш на стіл, перегнула над ним,
пригладила над ухом локон і, раз-у-раз ковзаючи

оком по пітному пукатому лобі контра (цього звіря трохи задобрити!), заговорила до нього просто, тепло, наче до друга:

— 5-6 липня, коли одступили ваші війська, приїхав з губ, значить, з губерніяльного центру ешелюнової влади, наложив на город контрибуцію і почались безглузді масові арешти... (Хіба Анатема не знала, як вихор більшовицьких нальотів відбивається в міщанській свідомості?) заложників... так званої буржуазії... реквізіція білизни, чобіт, музичних струментів і кошмарне переселення „рабочих семейств в буржуазные кварталы“...

Контр саркастично всміхнувся (з міщан, з червоних, чи з неї?), мотнув мідною купою свого мальовничого волосся, рухнув своє сітчатє погруддя і притулив його щільно до столу. Він так певен своєї здобичі. „Щира мова“ його дражила... Він хтиво обвів тугі груди підсудної, пихнув цигаркою і націлив свій погляд в її зламані брови.

— Хто тут подвізався з чекістів?... Кого тут найбільше боялись?

— Я боялася всіх... всі були страшні, і всі їх проклинали...

— Що ви чули про... Анатему?

Ні тон, ні мускул не здригнув чекістці:

— Її дуже боялись... Говорили, що вона дочка генерала, зрікалась свого батька, а батько з одчаю...

— Особисто ви її бачили?

— Ні. Колись мені показали її на вулиці...

— А ви її не пізнаєте?

— В лице ні... Казали, що якийсь офіцер підчас допиту...

— А в спину? В спину ви її бачили?..

— ... кинувсь на неї з ножем і порізав їй груди.

Контр збагровів і кілька секунд, вузько примруживши очі, наупор дививсь на чекістку. Вогняне волосся його курилось і тонко-тонко гуділо. (Яксь зеленява муха кружляла над його головою).

Невже він одпустить її? (... вона помчить до гуралень, зіб'є там шум, колотнечу: „Товариші. Наші друзі гинуть в тюрмі!..“—перегук і свистки, каравани озброєних постатей біжать за нею слідом—падає брама... бліді обличчя рокованих сміються життям, тиснуть їй руки, вірять, не вірять... Бігом! Пс! Хто там упав? Поможіть мені взяти на руки раненого!..)

— А цієї штуки, мадам, ви не пізнаєте?

Контр повільно красиво повернувся назад, де на бильці віденського крісла висів його френч і дістав якусь масу металю. Це був револьвер якоїсь дуже старої системи. З п'яти дірок великого страхітного барабана визирали олив'яні сірчастого кольору кулі.

— Це той револьвер,—протяжно-врочисто проволік агент бандитизму,—з якого вона особисто стріляла свої жертви... виключно самих українців. Коли попадала в око, притискала (він притиснув металю) до грудей, і цілувала в цей барабанчик.

— Да?—Анатема з цікавістю зирнула на „річ свого двійника“ і ледве не простягла до нього обурену руку („Брешете ви, пане розвідчику“),—але рука їй зів'яла і язик зупинився в гарячому роті.

Контр одтопірчив шляхетний мизинчик і почав колупати нігтем на барабані якусь плямку.

— Це кров чи іржа?

І командор, і Барбароса витягли до револьвера зацікавлені шиї.

Контр ще колупнув рижу плямку. На жінку він не дивився, щоб раптом скочить на неї очима і піймати її розгублений вигляд. Він так і зробив—він зустрів той самий скаржний вигляд „ображеної наївності“. Тоді, взявшись за цівку, він простяг Анатемі потвору, щоб вона зручним рухом людини, що вміє володіти зброєю, схопила його за ручку. Анатема гидливо, наче їй давали змію, розтопірчила тонкі свої пальці і приторкнулась до цівки, до самої пітної руки розвідчика. Лише доркнулась, але

не взяла, „з жахом“ оглядала револьвер, а горло само вело далі обірване оповідання:

— Мій гардероб було розграбовано. Мое листування, навіть інтимного характеру (хіба „комісарша“ може так говорити?) перечитано цими неграмотними, дикими людьми. Нарешті було забрано й мене, і посаджено разом з батьком, у камеру № 7 (зирнула в вікно). Ви уявляєте наші переживання? Я була на стані божевільства, і не думала жити. Я навіть написала (контр закусав спідню губу) хемічним олівцем на стіні своє ім'я і дату, коли ми ждали розстрілу...

Раптом контр кинув револьвера на стіл, дірками барабана до неї.

— Де ваш чоловік?

— Я не одружена.

— Скільки вам років?

— Двадцять чотири.

— Що ви маєте проти, як ми перевіримо ваші відомості в вашому домі?

— Я тільки прошу цього, пане поручнику.

— Знаєте ви, що тоді буде?

— Тоді я піду... я буду вільна.

— Гаразд.

Контр зашморгнув петлю своїх силогізмів. Ні в руках, ні в лиці не можна було прочитати наслідків допиту. Командор, щоб приховати від неї свої висновки, навіть „заплющив стомлені очі“, і від того видався дійсно вибитим з старого крихкого каменю.

Барбароса дістав нову коробку, запалив папіросу і курив її самими зубами. Довга борода на молодому його лиці висіла наче приклеєна. Анатема підняла капелюш і розганяла синій домок („Говорити більше не треба“).

— Будь ласка, вийдіть на двір.

Одганяючи дим (о, як їй безумно кортіло курити, хоч раз затягнутись!), Анатема зробила на своїм лиці покору, родинне нещастя і скаргу.

— Довго я буду ще ждати?

— Максимум п'ять хвилин! — відповів контр, але його тон прозвучав так лиховісно-погрозно, що Анатема кинула ліктями.

— Три пари гарячих очей стиснули спину, стегна, влипли в шию, вхопились за ноги і проводжали її до самого порогу.

Навіщо ця малодушна агонія? Невже вона цим врятує ув'язнених? Самоомана й омана! Не помогала мова твоїм жовто-блакитним клієнтам, і тобі не стане в пригоді. Зараз вони пошлють осавула на квартиру полковника — і облуда відкриється. Анатема не вміла померти, як герой, і вмере як собака...

Х Трапедія голосно скрикнула, свиснула в степ і замовкла, гойдаючи товстими канатами. Чорні виконавці імпровізованих вироків, що ліниво сиділи в подвір'ї отарою, заворушилися, піднялися на ноги, закладали, покvapно втискаючи в замки цілі обійми („Це була б моя остання хвилина“). Там, за рогом тюрми, ще тепла стіна комунарів...

І коли арештантка без варті зійшла повільно з приступок порогу і стала на розі контори, гайдамаки були розчаровані. Знову розсілись на своїх місцях на дровах, на передку санітарного воза, просто на камені, раз-у-раз вибухаючи на жіночу адресу цинічними жартами.

Назовні (на лиці) Анатема була зовсім спокійна, але все тіло їй горіло, здригалось. Довго стримана кров кинулась в голову, важко застукала в скроні. Здавалось, земля під ногами тихо хитається. Чим скінчиться все це? Абсолютно нічим. Тільки коротка од смерті одстрочка. Здрейфила ти, Анатема...

І їй захотілося враз обернутися, нахабно, побідно пройти коридором, підступити до столу, кинути цей підлий капелюш під ноги, наступити на нього ногою, засміятись, нестримно, безумно засміятись і кинути

їм в морди: „Годі, панове. Анатема кончила гру. Кінчайте і ви свою!..“

Ах, це такий чудесний момент. За нього варто умерти.

Так спалахувала ще непогасла, ще тремтяча зухвалість, а навстріч їй в „психологічному вихрі“ шуміли шалені картини рятунку, пролітали клубком нові комбінації. Сонце вже падає... Розправа затягнеться — до ночі, до ночі б! Врятувати ще можна. Як не всіх, то частину. Головне — вирвать старого. І Давида... І Кожухова... і Войшіцького теж, якою завгодно ціною... Нехай Козуйки пропадуть, користь з них невелика...

І в уяві її гаснув день, падала ніч, подвір'я тюрми тремтіло од тупоту ніг, силуети кричали, дералися на стіну, на башту, тікали і падали... Що? Це регочуть проти неї версальці. З контори нічого не чути. Що вони зараз говорять? Що хрипить командор? Що вилітає з поганої норки рудого Барбароси? Кривавий пред потріпує мідною купою, робить підсумки... ні, ні!.. Вони не посміють убити. Анатема піде на все, на безумство, на злочин, а жить вона буде!.. Головне — це старого. Сам він не вирветься... І Давида...

Кличуть? Полум'я кинулось в голову. Вже!

На поріг вийшли ті самі два вайлуваті вісники. Мужики (це дійсно тупі мужики, бо вони навіть як слід не вміють держати рушниці), крешучи дражливими цвяками, незграбно, як пара паристих волів, злізли з порогу і... помаршували в тюрму. Мають, знову до 7 камери.

Значить, вони завагались. Присуд одкладено...

Хто буде далі? Черга за Давидом Цей комунар умре паризьким способом, продемонструє, повторить часи далеких своїх піонерів... Там всі вже почули цей тупіт, скочили з місць, цілують його, а він коротко, нервово стрясає їм руки, — іде до дверей, нетерпляче чекає... („Потрібна жорстока державна

машина на манір гільйотини"). Далі — Войшіцького (він не поступиться чергою!), потім — Кожухова, Козуїків на останку... А старого на закуску... А чекістка буде стояти і ждати, дивитись і слухати залпи... Це неможливо!.. Вскочить туди, зняти скандал і вирвати волю... Одпустять чи ні? Шляхетний сатир готує мені долю невірної його любовниці... За кожний доторк до тіла мого ти заплаатиш грамами крові...

Тупе талування версальських кроків тріпнуло їй плечі, вона обернулась і — клубок крику стиснув їй горло: поперед патрулів, в селянських своїх черевиках з довгими „заячими“ вушками, в сірім платку — ішла Козуїок — паросвіта.

Лице їй було бліде, як камінь тюремного бруку. Можливо, їй теж самий процес руху надав глухоті енергії і вона на стані екзальтації іде, наче сліпа, проказати свій монолог про годівлю дітей, „безпритульних і ваших, коли ви були за кордоном“. Даремне!

Інстинктивно чекіста хотіла одвернутися геть — але було уже пізно: Козуїок уже вздріла її — здивувалась бровами, потім враз зрозуміла всю ситуацію, бо кивнула їй головою. Вона буде її виручати...

„Зірвалось!“ На поріг зараз вийде версалець („Пожалуйте!“) — бронзовий кат, мальовниче розкинувшись в кріслі, яхидно убивчо кине їй „в самий мандат“. — Драстуйте, інструктор соцвиху. А потім: Драстуйте, Анатема...

Козуїок „повільно і гордо“, теліпаючи вушками, застукала по цементу і понесла свою спину в контору. І хто їх прийняв до компартії, цю пару нікчемних міщан, цю плаксиву родину?... „Як ваші закони за це дозволять вам мене розстріляти"... Дозволять! Бо це безжальні закони кляси, мадам Козуїок, і ви про це мусіли знати...

Злоба зірвала її з місця і вона почала нервово, широко ходити попри західню стінку контори. Уже

не спинялась, не знімала пір'їнок, не чистила плямок на платті.

Як повільно точиться день! Сонце стоїть на причілку в'язниці, наче хоче спуститися в ринву. Коли Анатема верталась і йшла до порогу (од ринви до ринви), тїнь од неї, велика, сажнів у два, спадала на мур, нечутно, через блискучі склянки битих бутілок — її тїнь перекилялась на той бік, дихала волею, а тіло її, голова спинялася тут і біла безпорадними віями. Де ніч? Чорна грозова ніч, з громом, зигзагами блискавиць?

В коридорі зацокали цвяхи: забивають чинось домовину. На поріг вийшов версалець.

— Будь ласка.

Будем ласкаві. Попробуєм з честю зустріти ще раз бандитську юстицію.

Здригнула колінами, скинула м'яко капелюш і пішла на широку дурнувато-лукаву усмішку меркурія смерті.

(„Так само“) кроках у двох од стола, груддю до контрів, стояла стара Козуйок, піднявши з вузьких горбатих плечей свою крихітну головку — вона теж удавала „позу зневаги“. Але ззаду, принаймні, ця поза була жалюгідна: сиве волосся її, збите в клубок, виривалось з-під сірої хустки і чудно стирчало над вухом, немов оселедець. В цій позі вона так і застигла і не повернулась ні на брязк гайдамацьких рушниць, ні на кроки свого „інструктора“ — ідіотка вже втопила її — і тільки підло прищулилась. Всі три контри стояли по той бік стола, якось так боком в динамічних позах експертів підчас очної ставки. Голови, плечі їм тліли, а коло них, круг їхніх напружених тіл, тріпотіли незримі зигзаги. Саме повітря круг них коливалось, напоєне випаром злоби. Зараз схоплять її в ножі своїх очей — і клубками садичного реготу застьобають її до катівні.

Мовчанка дрижала, як спіймана птиця.

Бронзовий контр туго-напружено вичекав, поки молода арештантка близько підійде до столу (Козушок була праворуч — вона миготіла в тумані між віями) — театральнo метнув уперед свою руку (наче багряний плякат: „Стій! Чому ти не записався до червоної армії?“), і лиховісно-радісно крикнув: — Анатема!

Грубий голос наче вилетів з пащі, югнув коридором і завив догори на порозі. Туті гарячі клуби його шугнули під стелю, проплили по кімнаті, зашуміли в брижжах одежі, заворушились в волоссі: „Анатема“.

Немов від удару чекістка заплющила очі, а губами робила усмішку — усмішку іронії (о, як вона незалежно, гордо, обидно всміхнулась!). Жоден мускул не зраджував. Вона стояла, як статуя — вона давала йому час випити з її лица, з її пози призи́рство до нього, — сміх, нестримний сміх перемоги уже лоскотав її горло...

— Бачите кралоу? Ось вона!..

Ница лайка ляснула чекістці в ушах, наче вибухла купка отруйного пороху.

Коли Анатема розплющила очі, щоб потішитись наслідком своєї зухвалої гри — бронзовий (тепер він був білий) контр підступив уже їй до плеча, уже торкався її своєю пітною сітчаткою, а його простягнута гола рука з рижим волоссям під мокрою пахою теліпалась перед лицем, під самим носом кандидатки.

— Ось вона, стара повія!..

До такого ефекту Анатема зовсім не була підготована. Вона лише машинально ступила крок наперед, „до неї“ плечем навскоси, щоб закрити од неї обличчя. Що тут? вибаглива забава садичних катів чи найвища ступінь геройства, самозречення офіра? А іронія вже згасла сама і лице заміїлось в конвульсіях переключення настрою. Що?

— Полюбуйтеся красунею.

Тепер Анатема уgliedіла Козушок en face. Руки їй були складені на грудях, à la Наполеон. Геройськи

випнута тонка шия її, якою вона демонструвала свою зневагу й ненависть до ворога, була просто комічна, і в інших обставинах Анатема ляснула б її по плечу і розсміялась їй в саме обличчя. Але в цій жалюгідності було щось таке болючо-трагічне. Козуйок намагалась не кліпати, в ній самій боровся клубок протилежних чуттів—бажання опанувати себе, попередження і разом запитання („Добре я це роблю? Не продала я тебе? За їхнє життя я купую для тебе. Держись. Не смій мені заважати!..“). Ця химерна, непомітна, беззлобна стара офірує собою... І може в уяві її в цей момент була ніч, переклик силуетів, топін, огні—її чоловік, Давид, секретар, Войшіцький і сивий, караван невідомих рядових—тікали, стрімголов падали з башти, повзли, шестіли, здригались од вистрілів... Так.

Одну мить, одну тільки півмиті тривав цей погляд—це було благання, скарга, фанатичний наказ... Якби Анатема захтіла викрити її—вона б забила в істеричі,—вона б загризла б її своїми зубами...

Ще Анатема не встигла ні щонебудь рішити, ні показати свого обурення, радості перед лицем фіктивного вбивці її фіктивного батька—неясний скрик, крик життя, подяки, захоплення злетів з її губ, подібний на здушений віддих. Це вийшло природно: контри могли взяти цей звук за переляк, приголомшення, за радість жадібної помсти. Правда, невідомо, що далі робила б вона, чи не видала б себе саму, чи прийняла б таку жертву,—але щось торкнуло її за руку, за лікоть, і той самий голос, голос самої смерті обпалив їй вуха, голову й груди:

— Нате! Убийте цю гадину тут її поганим револьвером...

Пітне, напівголе груддя пашіло обіч чекістки і простягало їй слизький холодний револьвер з іржавим барабаном і пукатими кулями. Машинально

взяла вона зброю за барабан (в ній було фунтів сім) і, випнувши груди, одставляючи голову, як робить це жаж і ненависть — неодривно дивилась на свого двійника, на шоку, на волохату сіру бородавку. А вона, ця лже-Анатема, враз покрилась якимось містичним димком, хвилями дрожі. Вона, мабуть, була подібна на древніх християнок в ровах перед звірями. Вона була в передсмертному заклику. В її сірих очах не горіло, а блимало мовчазне (оте неможливе, найгірше, якому не можна одмовити) останнє благання: „Забий мене своєю рукою. Мені ж буде легше...”

Анатема лише уявила — як вона натискає іржавий курок цієї машини, як ця ручна гармата бахне в її руках — олив'яна куля вискочить з дула, вп'ється в цей покреслений старістю лоб — Козушок п'яно хитнеться на своїх непевних ногах-патиках і уронить ці стиснуті руки під стінку. („Анатема заради свого життя убила стару комуністку“). Ні, ні, це божевілья. Це найвища форма безглуздя й садизму. Це — підлість. Хай уб'є її кат. Хай убиває обох, усіх разом...

— Стріляй... — пролопотіла жалісно жертва.

Анатема хитнулася назад, стиснула в руці барабан і гарячі голки зашпигали їй тіло. Проте, вона ступила крок до старої, переступила тільки півкроку, і стала. Зігнута в коліні нога їй непокірно дрижала. Лоб, щоки, губи, повіки їй тіпались в танці св. Вітта, (в стані дочки убитого батько це було зовсім природно — чим більше огиди і здригів — тим краще...)

— Це ти вбила... мого... батька?

— Я! — звук вирвався з голови Козушок, відкілясь із-під лоба.

Анатема переставила ногу і стала в профіль до контрів:

— За що ти... вбила його?

— По заслузі. — Все тіло нещасної скрикнуло (але вона була задоволена допитом), на всохлих

безгрудих грудях сіра блюза її то випиналась, то падала.

— А ти знаєш, що ти заслужила?

— Знаю. Кінчай...

З рукава Анатеми на стиснутий її кулак, на барабан падали гарячі краплі. Мокрі пальці її намацали ручку, шершаву, вогку, і держали машину убивства дулом в підлогу.

Парний вогняний чорт, що раз-у-раз стискав Анатему за лікоть, заховаюючи її до вистрілу, раптом зламав свою недвижність, взяв метал з її рук і рвучким звиклим рухом підніс його до лица Козуйок.

— Цілуй барабан...

Жертва, мабуть, проковтнула вогкість, або з зусиллям витягла її з шок і промочила язык. Мучитель приклав барабан їй до губ, раз, іще раз (у Козуйок цокнули зуби) і прогвинув команду:

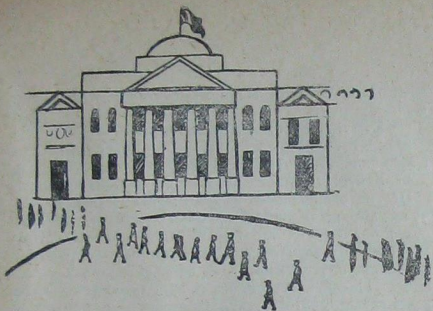
— За мною!

Чітким кроком воєнного, він одірвався од нерухомої жінки, пройшов до порогу, став, обернувся і, держачи револьвер на одшибі, прошипів коротко:

— Марш!

XI Біла сліпа, як сновиди, що зривається раптом з карнизу, Козуйок смикнулась всім тілом, якимось так „по-овечому“ потопталась на місці і прямо пішла на Лойолу. На сонце, мабуть, лягла густа синя хмара, бо враз потемніло, і пред трибуналу біля дверей замерхтів у сутінках, як жадливий любовник, що чекає на трепетну свою наречену.

Невідомо, чи так би й стояла чекістка, пришита за плаття до столу, поки б там відбулося знування і страта, чи може б вчинила ще більший абсурд, — але в ту саме мить, коли Козуйок, порівнялася з контром, відкілясь з полустанку, з степів, куди умчали розгромлені рештки комонників, вдарила, глухо гармата і шиплячою стрічкою зашипіла далека шрапнель. І контр, і його присяжні, навіть речі в

конторі витяглись в сторону шуму. Анатема здавлено скрикнула і — шрапнель розірвалась. Клекітно, крихко, в кроках двохстах од в'язниці. Козушок, що вже ступила була на поріг, тріпнула своїми сидими пачосами, зирнула вгору і стала. Що? „Наша“. І вона повернула назад свою крихітну голову в збитім платку, не всю, а один тільки профіль, і в її сірих уже не тутешніх очах блиснули вогники. Вона, здається, зідхнула. В круто поверненій позі застиг такий біль, що не то Анатема, навіть командор випустив ніздрями віддих. Зрушений вистрілом воздух долетів до тюрми і прокотився лункими підвалами („Хвилину! Рятунок...“).

Про обмислений намір не могло бути мови — у гарячих натур скрикує кров, потім образ і думка („Затримать! Затримати розстріл!“) — Анатема стрімко ступила вперед і теплий ще барабан опинився в неї в долоні.

— Стійте!

Але її партнер теж не був із холодних, і найглибші ворожі думки теж хватав ще в процесі зародження, — він тільки кинув плечем, але зброї не випустив. Здалось, що з самого трепету рук він зрозумів блискучо оману, бо прикусив крайками зубів свою шля-

хетну спідню губу і врізав очі в тремтячі повіки чекістки.

— Я її... розстріляю сама...

Момент нерішучости. Гнівні конвульсії губ. І вольовий стиснутий шепіт:

— Бийте!.. Вашого батька вона не боялась убити.

Ще не вхопивши за мокрий метал, Анатема відчула, що це крок помилковий, — хай би померла стара без зайвих здригань! — але непокірна пізнім хитливим наказам рука її вже держала за ручку, а вказівний палець намацував слизьку колосальну собачку. Несчастлива подруга її, очевидно, не втратила зовсім свідомости, зрозуміла також, що вистріл їй не віщує нічого, крім скорочення терміну смерти, уздріла рух Анатеми і якось так жально-ухвально і кличуче тріпнула лобом, повернулася різко до виходу і заляпала своїми байдужними вушками. Весь цей епізод мигнув, як секунда. І хоч Анатема не встигла навіть побачити облич, але вона чула, що зміна її поведінки вплинула добре: контри збилися круг неї, і не пропустили, а мзйже вивели її „уважо і гречно“ з контори. Бронзовий джентлмен коротким ривком недвозначно потиснув їй передрам'я, і головне: його доторк був їй приймний.

Опинившись в дворі, Козуйок притишила крок і талувала коло акаціїки. Чи не знала, куди їй іти, чи може й вона завагалась? Анатема не знала також, де вона, і тільки тепер зрозуміла, що там їй не видержать („Чи не взяти зараз же крісло?“) — і вона круто повернула під стінку, мимо вікон контори. Козуйок, як собака, що пильнує за кожним рухом хазяїна, бадьоро кинула вушками і, зачепивши плечем нервово гілля, задріботіла півкругом „на місце“. Ішла вона якось чудно, малими крочками, немов ішла вперед не носками, а навпаки — закаблуками, минула свій трибунал, завернула за ріг і стала коло іржавої ринви. Якби вона знала скільки це невигідне місце завдасть Анатемі клопоту, зайвого руху

і болю! А в кутку, між стіною і муром, було куди краще. Довелося його показати...

Одразу ж сюди легкою ходою вовків покотилося все гайдамацьке подвір'я. Тінь од другого західнього муру тюрми підходила вже до битих бутілок, і на мерехтливо-яскравому тлі застрибали, засовались голови, погруддя, багнети. Напоєне степом п'янке вечорове повітря стояло густе і недвижне, як плинність. Хмари мошки над плямами лиць коливались, махали вуалями. Якась невідома пташина тягла вертикально з житів своє дріботливе стоккато.

А Козуйок на новому місці уже знову прибрала свого геройськи-фалшивого картинного вигляду й ждала. Складені на грудях тонкі, бліді її руки, порізані синіми жилками, тримотіли непевними здругами. Якби ж вона була не зробила цієї жахливої пози!.. Дихання з ніздрів, з одкритих ротів лоскотала чулий хвилястий хибок Анатемі. Вона сама тифозно-коротко дихала і їй здавалось: в неї во-рушиться мозок.

— Розкажи..., гадина, як ти вбила... мого („батько“ ніяк не вилазив із горла) мого... старого... неповинну... людину?..

Шапки і шлики збилися в купу. Розтяглися і застигли цікаві вдоволені усмішки. Один тип для кращого спостереження став обіч „Анатемі“, сперся на стінку і філософськи дивився на сцену. З губи йому тік каламутний струмочок: нехай падлюка розкаже, як вона мучила „нашого брата“. Трибунал у повному складі по чину стояв на передньому плані, серйозний і важний, готовий підтримати дію. Але Козуйок, наче з важкого, непробудного сну, заворушила бровами, пробуючи зрозуміти — чого ще від неї хотять, — і скривила свого некрасивого рота. З одкритого куточка запалених губ визирав пеньок зеленявого зуба. Невже вона нічого не може придумати?.. Для себе ж самої! Затягти, затягти цю безумну хвилину!..

— Розкажи. Тобі буде краще... Докладно розкажи, як ти... де ви його закопали?

Але сива убивця безпорадно відкрила ще два таких самих зіпсованих зуба, підняла кирпатенького носика, повела оком по ґратах (вікна кругло загусли), потім у степ, немов прислухалась до дальньої пісні. Вона пальцем не хоче рухнути для свого рятунку, вона проти театральности, вона має її за блюзнірство.

— Та вліп'їть їй кулю в лоб — заговорить! — роздражнено кинув хтось із шерег, і силуети шапок і шликів („як тюрбани“) засовались по іскристих окружках.

Бронзовий пред трибуналу торкнув Анатему за рамя — і йому надоїла ця павза: рішуче!

Тоді Анатема воленс-ноленс була примушена прискорити темп свого допиту. Вона рухнулася до жертви, пройшла мимо шерехи облич, зробила „півколо зненависти“ і стала перед лицем кандидатки на страту. (Тепер контрам видко було два їхні профілі). Саме повітря, що принесла Анатема з собою, мусіло б підказати щонебудь цій кошмарно-убогій фантазії. Але Козуїок наче рішила робити все навпаки, одвернула на бік свою хустку і Анатема побачила тільки страшенно худу і болюче-блідую безкровну шийку її в брудному комірчику.

— Будеш ти говорити?

Все напружено стихло. Тільки пташинка, що впустила була своє стоккато в жита, взяла його в дзьоб і знов потягла його вгору дріботливою стрічкою.

— Стріляй... Тьома, — пролопотіла стара, жалючим інтимним, безумно-зворушливим голосом. Їм'я чекістки вона проштовхнула крізь горло уривком невиразного мукання. В хворім, уже потойбічним її мозку, мабуть, враз спалахнула іскра свідомости, вона піймала свій промах, — раптом рвонула вперед (великі жовті білки її закрутились) і викинула чітко з злогобою:

— Стріляй, падлюка!..

Навряд чи недвижні погляди контрів не вловили б такого різкого нюансу, якби на щастя не вдарила вдруге гармата. Ближче, гучніше, немов молотком по ковадлу, і повітряний трамвай полетів шипучими рейками. Всі якось торопко кинули плечами і мордами, і криво заклакли. Шрапнель пішла вбік, перелетіла гуральні, болотяну річку і десь впала на брук. квартала за два од центральної („Наша! Атака! Ідуть“). Сонце злякалось і немов від удару осіло на горб. Мури тюрми наповнились тінями по самі бутилки. Бите шкло заблестіло сніжинками. І знов: гарячі і душні цікаві тіла ще тісніше замкнулись навколо: кожне хоче своєї пайки видовища.

Але тут з Анатемою сталося щось дивовижне. До цього часу вона бачила натовп на мурі і ловила його настрої по тінях, по віддиху. Позад неї стояли гієни. Раптом оглянулась і вгледіла тиху беззлобну юрбу простих і людських облич. Немов стояли вони на базарі і слухати „розлуку“ шарманки. Можливо, якби вони стріляли сами, вони б виглядали зовсім інакше, але тепер вони були в ролі глядачів і справжня душа їм розкрилась, як квітка. А що найстрашніше—губи, лоби і носи їм всім тіпались так, як і там, в камері 7, коли Іскра одкусював лікоть... І її опанувала тупа незрозуміла тоска. Так якось раптом все стало й зів'яло, наче з фарбами дня погас її мозок. Хто це навколо? Що їм треба од неї? А-а. Убити цю жінку під стінкою. Завіщо? Заради своїх... Але навіть вони не прийшли яскраво на пам'ять, а якось так стали похилими спинами. Все потемніло й збайдужіло. Чула тільки: форботки коміра давлять їй шию і барабан одтягує руку. Невиразно вона почувала, що кожна секунда вагання убиває її саму, всіх її друзів, щось немов з-за плеча в—шепіт вимагало від неї підняти револьвер і вистрілити,—але разом з тим вона уже знала, що руки вона не підніме... Стоячи боком до контрів, вона бачила сонце:

воно ще миготить над синім горбом гранатною скибкою. Невpokійна пташка („Хіба так кричить перепілка?“) раз - у - раз упускала, ловила і знову й знову тягла своє розпачне стоккато.

— Валяй! Лупи її в голову! Багнетом! Кулею!..

Почувши ці голоси, Анатема повернулася безтямно до натовпу: давно вони вже кричать? З плямистих облич, що стояли і совались перед нею, вона вирізняла темнобронзову голову — контр їй махає: кінчайте. Махнув він якимось навскоси, немов хотів розрубати „чекістку“ од плеча до стегна, і з цього руху вона зрозуміла, що так чи інакше, а тепер вона мусить убити.

І враз, до болю чітко і ясно фіксуючи кожну дрібницю, вона вдарила в стиснуті руки Козуйок, розбила їх по боках, потім взяла її за холодне, шорстке, якимсь таке страшно м'яке підборіддя, немов м'язи його одстали од кістки — і хитнула їй голову. Каламутні сірі очатка (вони були вже карі) забили, закліпали своїми голками — багнетиками („Протестуй! Заперечуй!..“).

— Ставай! — закричала Анатема, обливаючись хвилями дрожі, — хоча Козуйок стояла в своєму кутку в позі найкращій для пострілу.

(„Невже я не можу її розстріяти? Ага! Аж от де ти зірвалася. Оце й єсть найвища точка кипіння. Щоб ти знала, як треба судити. „Потрібна жорстока державна машина на манір гільйотини“. Чи зумів би убити Давид? Хвилину. Я хочу подумати. Що?..“)

— Пане осавуле... Дайте мені. Я рішу її зразу...

Це вигукував маленький гайдамака, вириваючи свій худорлявий шличок з щільних плечей задубілого натовпу.

Ні! Анатема не дасть комунарки нікому. В тій кулі, що влетить в її лоб од чекістки — життя всієї в'язниці... І коли гайдамачок прорвався, нарешті, вперед і взяв карабіна „на руку“, — вона вхопила його за багнет і одкинула в сторону. Юрбі це

подобалось: вони уже знали „хто вона“ — і їй одній
оддають вчинити родову помсту.

Та коли два профілі — покора і гнів — зішлись
у другий раз, — Козуйок заплющила очі і тихо хиталася, немов породділя, що встала з нечасного ліжка. Якби ж вона могла хоч прикинутись мертвою!.. Але вона не здатна й на це. Вона буде кричати й качатись. Ні, смерть для неї тепер не лихо, а щастя.

— Та бийте вже, не мучте людину... — загудів коло стінки флегматичний філософ. — Бий її в серце!

За спиною жалібного радника знялися протести й ухвала, і в їхньому шумі Анатема не вчула третього пострілу. Коли затінені плями облич скривились і витяглись — два шиплячі шляхи паралельно летіли над городом. Дві бризантні шрапнелі одна за одною розірвалися десь на самій центральній („Коло Ревкому“). Гранатова скибка зірвалась і потонула в безодні.

Лице Козуйок теж раптом стемніло. Вона глибоко дихала, витягаючи з комірчика тонесеньку шию з срібним шнурком („мабуть, медальйон чоловіка“). Батнетики зсезли, і на лиці її тільки видно було дві чорні цяточки в носі та проріз маленького рота.

Повернутись би враз, підійти до самого контра і — в лоб! Хай тоді що завгодно...

— Це ж не розстріл, а душогубство... — загудів, одірвавшись од стінки, флегматик, і в його голосі прозвучало таке співчуття і обурення, що Анатема повернулася до нього. Вона б обняла його. Вона б упала йому на груди. Зрадницька вогкість задрижала в неслухняних повіках. Вона „дихала мозком“.

— Кінчай!

Рядом з нею стояла сітчатка. В його руці був її власний бравнінг, що погубив Дадаянца. Він рішуче схопив Анатему за талію і хотів стати на її місце, але в цей момент Козуйок очнулася і тупо ткнула його в сосок. Це було вже занадто!

Тоді Анатема заступила всім корпусом жертву, взяла „повну пригоршу“ її сірої кофти і приклала

гарячий спітнілий метал до самої груді. („Оглушити і рани“).

— Умри!..

Ще вона почула, як пучки її тремтячих пальців ковзнулись по сохлих безгрудих грудях Козуїнок, як піднялася од подиху кістлява пипка її („наче пуговка“) і ручна гармата раонула. Разом: огонь і удар — маленька головка клюнула в мур і почала опускаться. Вузька спідниця не дала їй упасти, і вона якось просто осіла в кутку, наче гралася в жмурки.

В такому стані її ще терзатимуть! — два-три рухи, і Козуїнок розплаталася. На ній щось затлілося. Анатема наступила ногою на іскри, продержала поки потухнуть („повна ілюзія помсти“) і ще встигла подумати: „убила, чи ні?“ — як контр нахилився над нею з багнетом і пронизав лежачий ключицю.

Натовп зідхнув одним горлом і ринув од стінки...

XII... На столі горіло три свічки. Стріляли гармати. Камінний двір в'язниці крутився першим рухом тривоги, цокали коні, тачанки. Анатема стояла за „овоїм столом“, держала жакхливий револьвер в лівій руці, а контри стискали їй праву, лікті і п'ясті. Скорше з облич, аніж з слів, вона розуміла, що вони „пробачаються за неприємну помилку“ і що командор (він назвався інспектором) хоче зараз везти її екіпажем „додому“. Скоріш, скоріш з цього проклятого місця. Немов душа Козуїнок, залишивши знівечене тіло, впала їй на плече, обняла, термосила й благала: не гайся! Два-три комунари ще упаде, — решту буде врятовано.

— Візьміть на пам'ять... Передайте в музей... — презентували їй контри револьвер, хоч вона і сама не думала з ним розлучатись: тепер він їй був неважкий, а легкий і приємний, як пальці любого друга.

— Головне уже скінчено! — проказав командор риб'ячим ротом і стукнув бадьоро в цемент причандалом свого каліцтва і влади, готовий взяти об руку даму.

— Три роки стріляю цю наволоч! — підхопив нальоту осавул, розвіваючи імператорську бороду, — а такої іще не траплялось...

— Або — або! — деклямував бронзовий кат, виставляючи свої рижі соски, як криваві печаті. — Один із нас мусить загинути... Хто кого? Христос чи Сатана.

На останніх словах він захлинувся і виштовхнув їх клубком конвульсійного шепоту. Здавалось би: всі почуття Анатеми змішалися і вона вже не здатна відчути ні образи, ні болю, але „Сатана“ різнув їй по серцю. (Ніжність людей розмагнічує, ненависть викрешує іскри). Ах, якби ми помінялись ролями. Що з нею було? Невже вона, Анатема, вагалась? Ганьба! Кого вона шкодувала в підвалах? ..— Агент вольового бандитизму викладав перед нею свою політичну платформу, кругло розкриваючи червоний свій рот, звідки слова його виливались розтопленим оливом, — вона дивилась, всміхалась, слухала, але слів його не чула. Стрільба? До зривного рiku гармат прилучились з двох боків „максимки“. Немає сумніву: наступ! Свіжі резервні полки (чомусь подумала: „чотири полки“) ішли цілий день в пілюзі, вкотились в прорив і кинулись в атаку. Ах, якби сюди кавалерію!

Вона б в одну мить обскочила город, пронизала його свистом і топотом, прошуміла галопом-кадріллю...

Контр кінчив свій „монолог про варварів“ — через годину він сам приїде до неї з візитою („Він хоче зробити мене Ідою!“) — і вони б, звичайно, були б пустили її з пошаною і почотом („По дорозі кулю в карк командорові!“) — вона б добилась була до гуралень, може ще встигла б вернутись (та тільки щоб вона тут застала?) — як ось рипнули двері і ввішов той самий добродушний флегматик, що форсирував розстріл.

— Есть, пане начальнику...

Схвильований, блідо-опаловий од жовтих свічок начальник розвідки гучно і чітко крикнув голосом провінціального конференсьє:

— Веди!

Після таких болів і жертв вийти саме в цю мить було б просто безглуздя: хто знає — чи не зустріла б вона „слідуючого“ на самих дверях і яка б була зустріч? Чи не крикне Давид „на прощання“? А може це буде юрист? А коли Козуйок? — І вона прикипіла на місці, за високим плащем командора, „як стороння людина“. Застигли навіть свічки, не горіли й не блимали, немов намальовані. Володіла вона собою прекрасно, але глупа рука її з подарунком не слухалась, рука її смикалась...

Але це був ні Давид, ні юрист, ні трагічний сод-вих, — сам старий не дждався на чергу і пішов з висоти свого офіційного стану припинити розправу. Після сліпої надвірної тьми він примружив очі свої на рухливі огні (свічки од вітру зарухались) і пильно оглянув присутніх. Мабуть, йому мигнули лише „оранжеві плями облич“, він нікого не взнав, хитнув порваною холошею і самовпевнено, твердо спинився. Він був без кашкета. На лобі йому лисніли крапельки поту. Тінь од його шевелюри, повторена огнями свічок, ворушила на стіні „гребнями гірського краєвиду“. Пояс на чорній толстовці зовсім ослаб, і вона з правого боку стояла високо підсмикана, з лівого висіла майже до самих колін, як і вранці. Спокійно давши розглянути себе в профіль, en face, він мотнув головою і провів пальцями по своїй хвилястий сивизні.

— Я — член центрального комітету комуністичної партії, і вимагаю...

— Стара наволоч! — обірвав осавул і вдарив лункою долоною по ефесу кривої кавказької шаблі.

— Сюди! — наче псу крізь зуби свиснув бронзовий контр, сунув руку в кишеню і зловісно метнув над своїм плечем завойованим бравнінгом.

Анатема подумала, що він зараз націлиться і застрелить старого на місці. Що було б, якби він таки вистрелив? Щось жовте вдарило їй в голову. Вона різко („як Козушок“) одштовхнула командора набік і в два широкі кроки опинилась „всередині“. Навряд чи й недужий правдист не зрадив би був її своїм виглядом. На щастя, в цей перший рішучий момент лице її було в тіні і власна її тінь закрила обличчя старому. В світлі були тільки його розкошлані, не-движно-зламані брови та опуклене чоло.

— Ти, гадина!..

І він ні рухом, ні словом не встиг показати своїх почуттів, як дзвінкий гарячий удар жіночої руки лягнув йому в щок. Кілька секунд стояли вони лице в лице, очі в очі. Широкі, непорозумілі, якісь „жально-загнані“ сірі очі тліли перед нею. Губи йому були міцно затиснуті, а на жовто-цитриновій небритій щоці шаріла й біліла ребристе пляма од пальців.

— Так його, так!.. — прокумав командор-інспектор.

„Поглядом помсти“ Анатема кидала то в ноги старому, то на його шевелюру, але бачила все, кожний рух контр-розвідників, — становище було врятоване. Одтертий назад командор стукнув своєю сокиркою і важко став поруч неї.

— Твоє прізвище? — поковзнувся він слизьким своїм голосом.

— Шестопьоров, — промовив старий, наче впустив ці звуки на свою пропахлу тюрмою толстовку.

— ов! — скрикнув з сарказмом опаловий контр. — Ти чого прийшов на Україну, господін Шестопьоров?

Після такого прийому старий непевно переступив з ноги на ногу (чи варто тепер говорити?) недобре зирнув на чекістку („Він іще не розуміє!“) і став боком до світла.

— Встановляти свої московські порядки! — свистів „представник народнього уряду“. — Чому ми не лізем до вас? Не накидаєм вам свого ладу?

— Ви богоносці! — вскочив в коротесеньку павзу контр. — Ви месіяни!.. Ви хочете по всьому світу рознести свого московського месію!..

— Ви — наші „старшіє братя“, — перехоплював пальму розмови з членом ЦК сухітний інспектор, — і на цій підставі грабуєте наше майно, наш хліб, наш цукор, наше вугілля... А знаєте, браття (він ткнув себе в плач), що тут кипить проти вас? Тут — вулкан. Він затопить вас і вашого поганого месію. — Він засікся й закашляв. Сом'ячі губи його ловили повітря.

— Я вимагаю судити нас всіх прилюдним судом, — проказав твердо, трошки схильовано старий комунар своїм милим хрипким голосом.

— Ваш інтернаціонал, — сіпався й кашляв інспектор, — це хлів. Ви — бар'єр до інтернаціоналу... Знаєте, коли буде інтернаціонал? Не тоді, коли... всі „слав'яне сольються в русском морі“, а тоді, коли на воротах інтернаціоналу буде висіти на вірвовці великодержавний велікорос...

— ...плюс український шовініст! — відрізав неждано старий і замовк, наче підбив підсумки дискусії. Зламані брови йому закруглились і недобре, важко горіли.

— Стерво ти! — гукнув осавул.

— Твій совнарком!.. — захлинувся інспектор і пригнув голову в плечі: прямо сюди летіло шипіння („Мортира!“).

З моторшним шипом і квокотом повітряний поїзд перелетів через дах, просто черкнувшись в димар, упав у дворі, врівся вагонами в брук, крякнув і бризнув фонтаном пламеню. Контора здригнула і загула, всіма стінами. По дахах затарабанили скалки і каміння. Дим наповнив кімнату. Дві свічки погасли.

— Санітари! санітари!..

Подвіря все ожило, загуло, заскакало копитами. І знов: шипіння й удар („перельот!“) — шипіння

й удар („недольот!“), — залопотіли, заспішили максимки. На одну мить контри застигли були фінальною сценою „Ревізора“, раптом розпались (контр схопив свій картуз) і рвонулись разом до виходу.

Анатема зирнула в вікно (силуети в дворі безладно метались) і рвучко пішла на старого. Од вікна засвітила йому вибачливу, раду, кричущу усмішку. Але старий недвижно стояв і на обличчі йому тліла іронія. Свіча од руху і протягу затріпотіла якось по-новому, частіш і засмикала димними тіннями.

— Я вас врятую, — прошепотіла чекістка.

— Не ризикуй собою, Анатема („Любий. Він уже догадався!..“).

— Робить, що я...

Старий вдячно й любовно схопив її за обидва лікті і в цей момент на порозі щось стукнуло. Швидко, пружинясто ввійшов сам начальник. Тінь козирка закривала йому половину лиця, наче маска, з-під якої блимали очі. Анатема бистро одкинула лікті, але старий в пориві чуттів не почув звуку ходи, і інтимно-прохально продовжував:

— Нехай я пропаду. Ви не смієте заради...

— Мовчать, мерзота! — Анатема махнула перед його лицем страшним барабаном і одступила назад, закривши знову його тріпотливою тінню. — Твар!..

XIII Старий засікся і став в свою позу. Контр з розгоңу стрімко став між старим і чекісткою.

— Поки прийдуть твої червоні дияволи, — я десять раз тебе розстріляю. — Жовто-блакитний садист повернувся до осавула, що вбіг слідом за ним:

— Ідіть в тюрму і всіх під кулемет... Виводьте камерами!..

Осавул двічі мотнув бородою, вискочив у двері, пробіг коридором і зразу ж у дворі затріщала його гортанна команда.

— До стінки! — крикнув контр до старого і витяг руку на дощечку, де стояла колись гасова лампа.

Старий колихнув своєю рваною холошею і покійно пішов на вказане місце. Устиг він зробити тільки два кроки, бо Анатема бисто і владно вловила його за плече (за толстовку й за м'язи) і одкинула його гнівно до столу. Єдина свічка хитнулася і впала. Старий обернувся, припалив обидві погаслі свічки од рухливого полум'я, покапав розтопленим лосем на стіл, встановив в рівновазі недогарок і чекально почав обсмикувати свою незграбну сорочку.

Тимчасом Анатема двічі змінила позицію і не обрала ні одної. Вона металась, як пантера за гра-тами. Тендітні фарбечки комірчика врізались їй у шию, як пальці тонушого. В голові їй шуміло і стукало. Вона була на стані екстазу. („Жорстока державна машина на манір гільйотина!“) Нарешті, вона зупинилась ліворуч, боком до контра, і держала важкий барабан, готовий до вистрілу. В цій позі вона подібна була на того чоловіка, що з зусиллям несе проти вітру держално з розп'ятим полотнищем. Три фігури і три тіні стояли на стінах широким трикутником. („Тільки піднімеш руку, — тут і ляжеш на віки!“).

— Я ще побалакаю з ним! — проказала хрипо вона, і ще одступила півкроку, щоб ясніше бачити кожний порух сітчатого ворога. Неждано рішучий, трагічний тон її голоса-пришив контра на місці. Гарячим іскристим поглядом (сині очі його здали здавалися чорними) він гарячково стежив за жінкою, а вся поза його (теж) вслухалася в зовнішній шум і настирливий стрекіт кулеметів. В двір турми з свистом влетіла далека, безсила вже куля. Перед тим, як упасти на брук, вона пронявчала дугою. Мила, рідна, хороша куля. Скоріш там, скоріше!

— Це ти підписав присуд на смерть... моему батькові? (Старий сіпнув нетерепляче холошею і зламав праве коліно: так само, як Козуїок, він не вірить в життя і проти цієї „комедії“!) — Скажи мені тільки, хто підписав цього вирока? (Старий глибоко досадно зідхнув. Ціною життя затягти цю

жахливу розправу!) Де ті прокляті пальці, що роз-
поряджаються смертю?..

Старий одвернув трохи голову в сторону контра
і тепер він також міг стежити за його рухами, щоб
успіти одскочити. В нім прокидався інстинкт. Як він
туго обдумує своє оправдання! („Протестуй! Спе-
речайся!“).

Бронзовий контр угледів свій френч на кріселку,
красиво одів його на сітчатку і крикнув з-за столу:

— Стріляйте.

Анатема тріпнула головою, провела барабаном по
тім'ї і почала грізним колом обходити „ворога“.
Старий не рухнувся, тільки ще раз „безумно“ зід-
хнув і самими пучками качав кульку з теплого лою,
що прілип йому до нігтів.

— Чому ж ти мовчиш? Говори!

Старий одкрив рота, хотів щось сказати, — але
вистріли („Близько! в дворі“) обірвали непочату
фразу.

— Пане осавуле, пане осавуле... — кричав хтось
на подвір'ї („Що там?“).

В контору вбіг гайдамака.

— Пане начальнику. В підвалі бунт... Розібрали
стіну і кидають каміння.

На бронзовім лиці контр-розвідчика не лишилося
жодної фарби: його смикали здроги. Ніздрі йому
погрозно роздулись. На ходу він хотів вистрілити
в старого і був би убив („Смерть за смерть!“) —
але він роздумав і широким пружним рішучим кро-
ком сильної волі пішов на тримтячого вісника.

Що діялось там, у дворі, Анатема нічого не ба-
чила. За вікном хитались відблиски трьох контор-
ських свічок і раз-у-раз блимав чийсь короткий
електричний ліхтарик. За мурами теж творилося
щось неймовірне. Здавалось, туди і назад скаженим
алюром летіли верхівці. А кулемети все ближче
і ближче. Вони уже строчать десь недалеко, десь
коло самих гуралень. Ідуть! Задихані коні мчать

нестримними лавами. Бухають часто рушниці. (Робітники прилучились до бою — вони стріляють з вікон, з дахів... зараз, зараз вони будуть тут... Ще секунда, останнє напруження!..).

Анатема вискочила на поріг. Тьма! В розчинені ворота одна за одною викотились три тачанки. Біля самих воріт метушилась якась темна фігура. Коло пащі тюрми металась силуети. Десь всередині, в правім підвалі звучали глухі удари каміння і постріли. Горід кипів.

„Скоріш через башту!“ Анатема вбігла назад і схопила старого за руку: за мною! Старий молододзирвався з місця і побіг за чекісткою. На порозі дороги їм перетнув командор. Кульгавий зирнув на чекістку і їхні очі зустрілись: в обох горіло безумство.

— Куди ви?

— Сгійте, пане інспекторе... — простогнала безтямно чекістка, — я вб'ю й цього... диявола! — Колиш ще в дитинстві в чорноморським селі вона бачила безумну жінку: розпатлана, в клоччі своєї брудної одежі жінка дряпала груди, ревла і хрипіла, коли її звалили на землю і в'язали вірьовками... Анатема згадала цю сценку і рвонула комірчик. Плаття на ній затріщало.

Інспектор зирнув в контору, узднів, що нікого немає, і вибіг у двір чи на вулицю. Тоді Анатема навшпиньках вернулась назад і одну за одною (просто хватала долонею) погасила три свічки.

— Сюди, — прошепотіла вона до старого і потягла його за толстовку.

Обложені в'язні кричали і крихко били в стіни камінням. Гайдамаки стріляли по вікнах. Анатема злетіла з порогу, через всі приступки одразу, і побігла в напрямку башти. Розуміється, вона нічого не бачила, але башту вона могла знайти навіть помацки. Тепер там нікого нема. Але старий щось, мабуть, почув, вловив Анатему за рукав і побіг попри стінку контори, за ринву. Як перша схованка,

це місце дійсно було найкраще, але туди ні в якому разі! — і між втікачами зав'язалася в темі коротка сутичка. В цей час і Анатема ясно почула кроки. Чи гайдамаки побігли з в'язниці, чи „наша піхота“ в ворота, — але щось тупотіло. Тоді Анатема югнула за ринву і принишкла в кутку. Щось торкнуло її в коліно. В першу мить вона подумала, що це старий і полапала його долонею. Те, що почула вона, виходило за межі будь-яких сподіванок. Ранена в груди Козуїлок підвела своє погруддя і ворушилась під стінкою. Нещасна, мабуть, не могла встати і дряпала пальцями камінь. Вона могла крикнути „Рятуйте!“ — і тоді все пропало. Анатема, як кішка, насила на неї, мацнула її по роту (губи її були мокрі), по голові — і вдарила барабаном у хустку. Козуїлок зідхнула і безшумно витяглась знову під стінкою...

XIV Тьма...

Мимо тюрми жужмом летять невідомі війська по клубках свого дзвону, топоту й вереску. Гармати обскочили город і гатять вже десь коло річки, а кулемети оббігли вокзал і строчать там без упину, наче „шиють на грудях сорочку“.

Відкілясь із-за брами летить:

— Пане начальнику. Пане начальнику...

— Полковник Дяченко...

Громохкі удари копит і коліс роздробили і зик і тонесенький писк, і веремія коней, металу і тіл потягла їх з шумом до города. Пролетів вантажний автомобіль. Анатема напружила очі й уші в темряву. Он башта, трапєція... далі!

— Пані Сініцька! Пані Сініцька... — закричав контр на порозі, і електричний ліхтарик разів три лизнув по темнім подвір'ї („Зараз він найде. На башту вже пізно!“).

Анатема схопила старого за „рам'я і гнула“ його до землі („Лягайте!“), щоб

він упав рядом з Козушок, або просто на неї. Але старий, вчувши голос, розгубився і тріпав її за руку: не руште.

— Проти пощади... — закричала чекістка, і їй здалось, що її чути до самого города. Старий її розумів, але він трусився од хвилювання. Тоді вона схопила його за карк і нахилила його шевелюру. Старому хруснуло в чашечках. Важкі кроки застучали коло ринви. Анатема приклала йому револьвер до шиї, дулом в землю й нажала. Курок кліянув в пістон, як куриця в зерно. Осічка. Кулемети й гармати раптом замовкли і летів тільки шум і гудіння.

— Анатема, голубе мій... що ви робите?.. — зашепотів старий, трепітно мацаючи її за руку, щоб не дати їй вистрілити. — Анатема, я прошу вас...

Смуга огню розрізала темінь. Світ був такий різкий, що втікачі забили повіками („Контр.“).

Так, це був контр. Кешеньковий електричний ліхтар в його лівій руці горів, як око потвори. Права сторона катівської морди була в тіні, ліва мигтіла, а половина рота смикалась в конвульсіях.

— Анатема!

Якби чекістка не загаялась з вистрілом, вона б безумовно скосила була Мефістофеля, але одна осічка похитнула її надію на зброю. І готова впасти, стрибнути на бік, — вона встигла лише заступити старого і одставила до ворога лікоть.

— Дура ти! — вигукнув контр, заглушаючи топін і гук безупинних коліс.

— Падлюка ти! — гаркнув старий йому в відповідь. Анатема затисла револьвер в руці, але вогняне око шеркнуло й згасло. Контр одскочив в сторону. Анатема не могла уловити, де він: розрізаний плямами контур його мерехтів на тім самім місці.

— Козаки!.. („Він хоче мене взяти живою.“)

Але глухий голос його потону в гуді соші. Мабуть, катівська чота посідала уже на тачанки. Тоді контр

шербхнув ліхтариком, направив гостре око його на чекістку й націлився. Рука йому тіпалась. („Ти промахнешся, тварина...“)

Це був останній момент для стрільби, але тут старий агітатор, що ціле життя воював тільки однією зброєю — пером, цілком несподівано цупко схопив Анатему за руку. Оддати йому ці дві кулі („Дві кулі!“) — це значило б оддати йому і його власне життя, — і чекістка вдарила його в груди. Проте, неможливий старий не зрікся свого абсурдного наміру — і розжимав її пальці. Ліхтарик раптом погас. Анатема почула короткий стрибок, але не могла ні добре націлитись, ні стати в іншу позицію. Раптовий блиск ліхтаря освітив її всю в момент боротьби за револьвер. Контр ішов прямо на неї. Можливо, що вона б іще встигла його попередити, — але руки старого в'їлись їй в пальці. Одначе, вона з неймовірним зусиллям підняла ще трохи револьвер („хоч в груди!“) — і ледве-ледве натиснула. Бризнуло разом дві стрічки вогню, наче ця ручна кошмарна гарматка вдарила разом вперед і назад — раптом ноги її зламались — і вона сіла під стінку, на черевик Козуйок — наросвіти. Контр упав ниць. Старий вирвав у Анатеми револьвер, підскочив „до нього“ і поклав йому руки на голову. Зловісний ліхтарик вдарився в туфлю і недвижно тріпотів своїм оком по чорних панчохах і брунатних підв'язках чекістки...

Третього дня, о 4-й годині по півдні, по тій самій центральній, мимо шляхетського палацу, тихо плив натовп. Над рікою голів коливались велетенські тюльпани, а межі них, хилитаючись, задумно пливли золоті човни-домовини.

На балконі Ревкому чорніла постать з левиною сивою гривною і жінка в чорному платті, вся в бинтах з білої марлі. Фігура старого виляся, в'юнилась, рубала руками. Коли три човни Дадаянца, Фролова й Іскри зупинилися проти балкону, — молода жінка

перегнулась за поруччя, підняла руку, відкрила широко рота, щоб крикнути: „Товариші!“ — але рука її впала і з горла вилетів звук, подібний на гавкання.

Двадцять сім човнів тихо попливли на багряні закурени щогли гуралень.

*Ліс. Із голого молодняка,
з яруги здіймаються
вгору*

ТРАНССИБІР

В. МИСИК

*сонні стовбури, струнко
виринаються із
багаторусної будівлі,
в молочних потоках вітру вібрують —
і дивляться, дивляться
по лінії залізниці
у бік океану.*

*О потяги димні,
о тяжкі паротяги,
з рудень, селищ барачних, із міст!
Перевантажені людьми,
повні руди та вугілля,
з закутаними провідниками,
що куняють на тормозах,
мутичучи „Ой там за Байкалом“,
з чорними машиністами
й молодими кочегарами, ви
вихором вкручуєтеся в надри,
кричите й зникаєте!*

*Обступив залізницю
первісний ліс.
Первісний, дрімотно-дикий,
з забуленими стежками,
що ведуть в озера незаймані,
в ріки, повні жирної риби,*

в гори, пронизані жилами руд,
в торф'яні болота й провалля,
де тяжко спить антрацит.

Антрацит!

Блискучий і чорний нащадок
сонця й тьми породіння,
скуте, ув'язнене в нетрях
на тисячі терплячих літ!

Антрацит!

Він спить у чорних проваллях,
в басейнах рік недосліджених, на
островах ясних океанів,
спить, притиснутий, —
і сниться, сниться ночами кочегарам,
як плаче під товщею гір його
неспокійна душа, зідхає й ламле
смагі руки й з тоски великої,
вдовиної тоски за мужем — вогнем,
не знаходить місця. О
дика жага на чорному дні
боліт і проваль, о чорний неспокій,
під напруженими жилами сосен!

День і ніч у холодні далі
по вітряній магістралі
перебігають потяги,
будять гулом дуби.

І хоч би один, хоч би
хоч один спинився!

О вагони, вагони червоні,
задимлені в довгому гоні
із крейдяними числами,
з назвами сіл і міст —
і молодий машиніст
у вікні паротягу!

Поміж цих ярів, переяроків
мріє він про гарячий Харків,
про будівлі нескінченні,

стук і вистук сокир,
про республіки рідний шир.
Що для нього ці сосни!
І коли скаженіє спека
й мла тече, як ріка далеко,
коли сосни томляться смолами
й кипить каніфоль на гілках,
коли стихне мороз, як жах,
коли ртуть тужавіє,—
отоді б занести в цю пушу
пісню юности невсипущу,
загриміти сокирами,
щоб з цієї спеки-тоски,
народились міцні дошки
і колони м'язисті!
Пробітайте, цистерни, в далі
по вітряній магістралі,
одвезіть на списаних черевах,
де число і „срочний возврат“,—
смоляної пустелі чад,
сонця сонку отруту!
О вагони, вагони червоні,
задимлені в довгому тоні,
о заміряні написи,
назв і чисел далеких чар
од Ростова до Баладжар,
од Тифлісу до Кемі!
Живете ви як сон, як спів,
на тривожних крилах вітрів,
навіваєте ви заміряність,
а дурної печалі дим
машиністам і вартовим
транссибірського шляху.

В непрогляднім обступі лісу
пролягла залізниця рівно — і плачуть,
плачуть сосни над нею. А з моря
підіймаються надземні армії,

низьки дівізії грозових
затоплених у багрянь хмар,
товпляться й стають край неба,
підтягуючи важкі обози. О
непереможний подих великого,
на тисячі миль одлеглого
океану, о
тримтяча поривчастість вітрів,
вихорів нетерпляче зростання,
крутіння піску гарячого,
стугоніння громового о.

Над лінією. Од океану.

І сіріють стовбури й холод
заголяє листя тримтяче і
мірно, колисково хитаються
сосни в холодному павутинні,
в напруженій пряжі бурі. Низько
нависають хмари і ґрунт
ворушиться неспокійно,
горбами підноситься. Там, внизу,
в дикому зусиллі пухнуть
залізно випинаються м'язи,
дубів старезні біцепси
з силою тисяч літ.
Рвись,
вітре од океану,
стугони над залізницею, грай
на арфах щитів, дрижи
у дружних дротах, божеволій
опоений млою Алтаю,
дикими далями Забайкалля!
На сивих увалах в'яне полинь,
на дальніх увалах
до сліз одчайно, незмінно віє
неосяжним смутком і пустою дикою,
і чумами півночі й трупом собак.

Ночами бачу тебе,
глуха транссибірська лінія,
купи шпал біля насипу,
і струмки креозоту й високі
постаті елеваторів,
що вартують поля. Як у сні
я бачу ці станції чорні, ці
запасні путі, що з-за стін пактавзу
вилядають у простори димні, що
бережуть криваву історію
Колчака і чехо-словаків,
і потягів смерти й вошивої
героїки партизанів. Знов
креозотом дишуть шляхи і рвано
лізе потяг на гору
навантажений зерном сибірським і дивиться,
виставившись по груди з вікна,
машиніст на тайгу глибоку й співають,
кутаючись у брудні плащі,
провідники на тормозах
під стукіт колес „Ой там за Байкалом“...

Рвись, вітре од океану! У тьмі
марять сосни під зливою
про ясні перегони у світ, їм сняться
потяги й пароплави,
трясця портів, водогонні башти
і рештування, що зводиться
в димне безмежжя і кожній
хочеться бути найвищою планкою — і
хочеться, хочеться кожній бути —
щоголою
в найдальшому океанському рейсі.

І Веселий швець Сябро натягає чобота
і метикує про гріхи. ВЕСЕЛИЙ ШВЕЦЬ СЯБРО
Ю. ШПОЛ

— А як ви думаєте, бабо Вустю, чи то великий гріх од бога — пити? — звернувся веселий швець Сябро до баби Вусті, натягаючи вранці чобота.

— І-і-і, — зарипіла баба Вустя, пораючись біля печі: — гріх, що — з рота, а що — в рот, того нікому не видко.

Веселий швець Сябро посміхнувся собі в вуса, гмикнув і, тупнувши востаннє по долівці чоботом, випростався.

— Вам би, бабо, в церкві людям проповіді говорити, а не отак біля печі пропадати, — вихнувся він до неї з вигуком.

Баба Вустя тільки затрусила на виду зморшками і ледве махнула рукою на відповідь.

— А от жарти-жартами, а гріх таки є, — раптом одрубав веселий швець Сябро, виходячи повагом на середину хати: — От вам, мабуть, ще в пам'яті Опанас Непийвода з Веселих Виселок. Так він потім аж у ченці мусів постригатися, щоб халепи ції позбутися.

— Та помню, царство йому небесне, — перехристилася баба Вустя. — А тільки ж до чого це?

— А до того, що пив він та й пив, аж поки чорти його не обсіли. Та так обсіли, що ні охнуть, ні зідхнуть. Лежить зимою на печі чи порається в клуні, а вони перед ним усякими кандібоберами так вальсу і викомарюють, і викомарюють. Він на них і мітлюю, і хрестом, — нічого не помагає. Одбіжать трохи — і знов своєї. І повірите... мені вже розказував Сидір Нетриголова, той, що біля Зачепилівки позаторік у балці ногу зломив, як коні його поносили, коли він з города на підпитку повертався після заручин своєї дочки Одарки, хресниці моєї тітки Палажки, що ще за панщини усіх хлопців, бувало, за ніч перекачає, аж поки дитини не набігала, отого самого Петра,

що потім на шахти вдарився і комусь там голову камінкою провалив, а його за це на ножах на той світ одправили... Так він мені по секрету казав, що був даже такий випадок, коли цей Непийвода, звиняйте, поліз до своєї жінки тачку качати і там чортячого облесника впіймав. Ну, сміх було! Бо вона, жінка його, божилася й хрестилася, що нічого не бачила. А він її за коси, порвав сорочку і давав голу по снігу ганяти, аж поки люди добрі не збіглися і не оборонили, бо на той світ загнав би. А жаль! — молодиця вона була, як калина на причілку біля хати мого батька: — хто не йде, той тільки й не зірве. Звісно, кажуть, що й піп Іван до неї вчашав: — літом — більше в огород, а зимою — так просто в хаті. Та хто його знає! Тільки після такого случаю чоловік її, Непийвода цей, протверезився і сказав собі тричі: — „гріх, гріх, гріх“, а потім до пола вдарився. Попа не було дома, а попадає, як побачила його, так в обморок і впала: — думала, що бити прийшов, такий він був страшний. Коли чує: — нічого. Тсді вона духу набралась і давай на всі заставки жінку його тристякувати. Тростякувала, тристякувала, аж поки — де не візьмись — піп на поріг. Дивиться, що таке, і хотів уже тікати, коли Опанас бух йому в ноги: — „Помилуйте, — каже: — од гріха спасіть“. — Ну, отець Іван — не дурак, — бороду в руки, жінку з хати в плечі, а йому й каже: — „Так і так. Гріхи, — каже. — В монастир треба одмолювать“. — Той баче — непереливки: — „А може, — каже, — так обійдеться?“ — „Ні, — каже піп — все одно життя тобі од них, чортів, не буде. Грішив ти багато і за гріхи покараний...“ — Ну, що ж: — покорився Опанас, поїхав таки в монастир, ще піп йому й паляницю свячену на дорогу дав і хрестика срібного на шнурочкові од намиста пресвятої Анастасії...

Веселий шведь Сябро подивився своїми веселими карими очима на бабу Вустю, що, підперше рукою

підборіддя, уважно слухала це оповідання, — і змовк. А потім хотів ще щось сказати, але тільки зідхнув і, обернувшись, пішов до столу.

Баба Вустя нерухомо стояла біля печі, мабуть, згадуючи своє дівульство і свої солодкі та гіркі гріхи. Аж раптом сплеснула руками і кинулася рятувати анахтемську картошку, що весело танцювала вже на припічку.

Сябро тимчасом вирішив обдивитися до сніданку своє господарство. Він погородливо зупинився перед вонючим лахміттям, що згреблено було недбало у кутку і філософічно над ним замислився. Але він не думав про те, чому доля судила йому поратися біля цієї вонючої шкіри; не думав він так само і про те, в чому полягає взагалі сенс такої функції, як шевство. Ні! — веселий швець Сябро думав дуже просту і дуже конкретну думу: — „На якого біса отой горбатий Артем не купить собі нових чобіт, а хоче, щоб йому до дев'ятнадцятої пришили ще двадцятку латку?..“

Надумавшись про це до схочу, Сябро, не гублячи своєї філософічної гідності, повагом підняв з долівки пошкоджений в боротьбі за існування, гнідий, обгризений шкарбун і з цікавістю почав його обдивлятися. Ушкоджені місця він пробував пальцями, а добірність шкіри вивіряв при допомозі такого немудрого інструмента, як ніс.

Та раптом баба Вустя урвала цю цікаву процедуру, і веселий швець Сябро мусів сісти до сніданку.

Проте, як він охоче до нього не брався, але ніяк не міг його прокобтнути. Чи то вже цибуля була гнила, а чи бараболя недоварена. Врешті таки, напівобгризена цибулина зупинилася йому десь у піднебенні і надріз odmовилася лізти далі. Тоді веселий швець Сябро глянув сумно на бабу Вустю і, немов віщуючи тяжке лихо, суворо прорік:

— Гріхи! Гріхи, бабо Вустю, та ще й гріхи наші тяжкі...

Баба Вустя тільки блимнула йому у вічі і не змогла нічого сказати.

Але веселий швець Сябро хитро підморгнув їй одним оком, і вона зіщулилася вся в дрібненькому смісі.

Тоді веселий швець Сябро підвівся мовчки з місця і, ніби виражаючись на звияжний бій, відважно взяв приступом двері.

Незабаром він повернувся уже з півквартою синоватої ханжі в руці і з переможним блиском у очах.

— Егеж, — муркнув вдоволено веселий швець Сябро, пропустивши першу порцію мідного зілля: — не так воно все на світі йде, як хочеться або як бог велить, як сказав один мудрий чоловік, коли його жінка огріла качалкою по спині. Пийте, бабусю. Вам то вже гріха боятися ніколи, бо поки він прийде, так ви і в могилу сховаєтесь.

Баба Вустя спочатку запишалася і зробила вигляд, ніби вона й зроду не пила. Але потім не тільки пригубила, а й з-піднизу в порожнє денце подивилася.

Веселий швець Сябро похвально кивнув їй мовчки і так узявся уминати сніданок, немов перед ним була не бараболя з цибулею, а ті знамениті малоросійські вареники, що, як відомо, сами в рота просяться.

Зігнавши трохи охоту на першій порції, Сябро вдався до другої, третьої, аж поки після четвертої знов не набув своєї нормальної властивості: — весело оглядати світ з високих вершин своєї філософії.

— Іще я вам скажу, бабо Вустю, що якби світ поставити догори — рака, то може б з нього і вийшло якесь угодне богові діло. А то сказано: — „не вбий“, а люди тільки те й роблять, що вбивають. Або: — „не пожелай жони ближнього твого“, а вони не тільки жаляють, а й настоящу подлость роблять. А я б їм, сучим синам, усе дозволив: — може б тоді й толк який вийшов. От позавчора їду я балкою з Вишинських хуторів. Ще трохи й на під-

питку: — старому Касянові чоботи шити взявся, ну й запили, могорича. Да. Іду я. Коли дивлюсь — під копами щось клубком по землі качається. „От нечиста сила, — думаю собі: — ще гріх який трапиться“. Аж поза шкурою мурашки побігли. І ніде нікого ні-духа. Ну, думаю: — „що буде, то буде“. Іду далі. Підходжу. Коли бачу: — якийсь кострубатий парняга біля молодиці бабрається. Вона пручається, кусає його, а він допоминається, усе допоминається. Ну, я тут не стерпів, підскочив. „Ти що, — кажу, — халамиднику, робиш? — Дівчат тобі мало?!“ — Він як зиркне на мене, як зірветься та навтьоби, тільки п'ятами мель-мель і слід простиг... Дивлюсь я тоді на молодицю. А вона скривилася, очі налилися, так мене і їсть поглядом. — „Що таке?“ — думаю собі. Коли це вона як присне піною просто на мене з рота. — „Ти чого, — каже, — жить мені не даєш? Твое яке, — каже, — собаче діло?!“ — Я так і отетерів, а вона давай мене пашекувать, ледви вгомонилася. Та й то тоді тільки, коли я їй махорки на цигарку дав. Ну, помирилися. Тоді я й питаю: — що трапилося? А вона й давай розказувать. Три ночі, — каже, — з живою душею не спала. А тут, хоч і день, та ніде ні душі і хлопець гарний ще й чорнявий. Іде балкою і під ніс собі мугикає. Я, — каже, — до нього: — „іди, — кажу, — хлопче, удень під копою присплю. Він на мене так і визвірився. Тю, — каже, — на тебе, посоромилася б свого віку — і далі пішов“. Ну, тут вона й не витерпіла, з душі, значить, зірвало. І давай йому бісиків усяких запустать: — і сякий він, і такий, та тільки не такий, щоб вона його й до щіпки підпустила, не то що. А сама аж ірже. Ну, й не видержав хлопець і кинувся. А тут я нагодився і все діло спортив.

Веселий швець Сябро плямкнув губами і заклопотано подивився крізь пляшку на світло. Баба Ву-стя сплунула тричі на бік і спитала:

— А хто ж вона така?

— А, каже, зовуть її Мотря, з города. — хильнувши просто з пляшки, вів далі розмову веселий швець Сябро: — на жнива прийшла, щоб біля хлопців підробити. Тільки каже, і підробіток каторжний. Бо всі ви, каже: — „поклич — не йде, а скажи не дам, так сам лізе“. Я й сам насилу вже од неї одкараскався. — „Ти, — каже, — мені діло спортив і тепер сам кончай“... — Так от, до чого ж це я? — звернувся веселий швець Сябро, ніби сам до себе: — А до того, що все воно так на світі йде, як і в книгах сказано: — „Запретний плод сладок“. Скажи: — візьми, — не візьме, а заборони брати — так сам украде, согрішить. І вбивають так, бабо Вустю, і на чуже добро зазіхають, і взагалі в гріхах купаються. Одне слово: з гріха родилися і в гріху помрем. Хоч я так думаю: — коли б йому, грішному чоловікові, значить, усе дозволив, то може б він того паскудства й не робив!...

Веселий швець Сябро втопив кудись у стіну свій посоловілий погляд і тихо про себе всміхнувся. Баба Вустя, не дочекавшись продовження цих мудрих міркувань, хотіла вже підвестися, щоб прибрати із столу, але веселий швець Сябро сякнув двома пальцями об стіну і зупинив її.

— Або от, скажемо, війна... — таємничо озирнувшись, загомонів він далі: — Ну, скажіть на милість, кому вона нужна? А от — воюють. Воюють! Кров братню проливають. З гармат стріляють. Самому господові на небі спати не дають. Да-а. — А все чому? — А тому: один цар каже — „моя земля“, а другий цар каже — „моя земля“. Один цар каже — „не позволю“, — а другий цар каже теж — „не позволю“. От вони не дозволяють, а люди кров свою проливають, гріх на душу собі беруть. І од того війна. А це неправильно. Треба все дозволити, тоді й війни не буде. Бо як же буде війна, коли чоловікові все дозволено? Хіба він дурак чи що: — голову свою підставляти, коли йому буде позво-

лено? — Ні! — нема дурних. І з землею гріха б тоді не було. Бери, скільки хоч. Хіба її мало? — Всім стане. І царям буде де розміститися: чи турецькому, чи німецькому, чи й самому нашому православному... І я ще так думаю, бабо Вустю, що пора цьому край покласти. Не можна ж, щоб люди в гріхах потопали. На страшному суді ж отвічать прийдеться. А що ми там скажемо? Га? Як ви думаєте?..

Баба Вустя ніяково підшмаркнула носом, а потім тихо сказала:

— Дивлюсь я на вас: — і чоловік ви хороший, та тільки п'єте багато. Звісно, всі, ми, грішні, під богом ходимо, але душі таки міру треба знати. Бо й мій старий, царство йому небесне, бувало, як нап'ється, так на дзвіницю в церкві лізе. „Хочу, — каже, — його, сукиного сина, бога, значить, — хай бог простить, — хочу, каже, його спитати, куди він, старий пердун, дивиться і чим він дивиться, що отаке свинство на землі робиться?!“ Ну, я стягну його, бувало, за полу, налупцюю так, що потім аж у самої три дні тіло ние, і він успокоється. А в неділю перед святим угодником Миколаєм помолюся за душу його грішну, анахтемську ще й свічку на гривеника поставлю...

Веселий швець Сябро розлігся реготом на всю хату, а потім раптом споважнів і змовк. Далі хотів підвестися з-за столу, але не встояв і ляпнув на долівку. Баба Вустя кинулася йому допомагати, підхопивши його під пахви. Але веселий швець Сябро тільки посміхався пришепелувато про себе і ледве мимрив ніяково: — „Нічо, нічо, я — сам“...

Врешті, йому таки пощастило стати на ноги і упертися руками в кінець столу. Він тоді гикнув з усього свого переобтяженого нутра і, схилившись для певности трохи вперед, почав розвивати свої думки далі:

— Ні, бабо Вустю, не резон, що ви оце кажете. Бо і п'ємо ми тому, що нам не дозволено. А хто

сказав, що богові вгодно нам не позволять? Сам бог-син прісний во віки віков амінь сотворив вино у Кані Галілейській. А нам кажуть — „не позволено“! Ні, ти позволь, тоді може ми й пити не будемо. А значить все треба позволить і гріхам нашим треба покласти край. Край, бабо Вустю. Годі. Далі так не можна. Бо всі ми перед господом на страшному суді отвічатъ будем. Всі, бабо Вустю. Так — от я про це вже давно і думаю: — чи не написати мені прошеніє до царя? Га! Як ви думаете?..

Баба Вустя визвірилася своїми підсліпуватими старечими очима і дивилася на нього, як на плащаницю Христа Розп'ятого у піст. Потім тріпнулася сердито, хотіла гостре щось сказати, але передумала і глузливо спитала:

— Та який же дурень ваше прошеніє цареві передастъ?

— А що? — уже зовсім ледве промимрив п'яним голосом веселий швець Сябро.

— А то, що, дай господи, щоб і до справника воно дійшло!..

Веселий швець Сябро розплющив очі, що почали йому вже зовсім злипатися і незрозуміло подивився на бабу Вустю. Потім раптом, ніби щось згадавши, покивав сам собі весело головою і, заплітаючись, проказав:

— А може і до справника. Можна і до справника. Чом ні?..

Дальше його белькоту уже зовсім не можна було розібрати, і баба Вустя, взявши його обережно за стан, повела до сінника в кутку.

Там веселий швець Сябро уткнув свою неспокійну грішну голову в темну брудну ряднину і мирно заснув.

А коли баба Вустя зібралася скинути йому так весело одягненого уранці чобота, він тільки блажено посміхнувся у сні і знов пірнув у свої примарні, дивні клопоти.

Потім у житлі веселого шевця Сябра запанувала сумирна тиша, перервана згодом тільки приходом горбатого Артема.

Він тихо увійшов. Глянув мовчки на веселого шевця Сябра, обвів докірливим поглядом бабу Вустю, кинув тихо, немов про себе: — „п'янюга“, взяв свої чоботи і вийшов.

II Веселий швець Сябро чуває потилицю та інші місця і пише прошеніє.

— І не говоріть, і не говоріть, — хвилювався веселий швець Сябро другого дня, пригощуючи з чарки кривоокого писарчука і чуваючи собі потилицю та інші місця: — ви ж учений, на письмі знаєтесь і вам це діло, як яблуко в рот. Ви не стісняйтесь. Тільки, щоб усе було по правилу. Так і так, мов, ваша царська милість, уся біда в тому, щоб неправильний закон одмінить. А додумався до цього Сябро, нещасний швець із Тарапуньки, що в балці Вошивій за Виселковими хуторами стоїть.

— Та не можна ж так, — манірно схиливши на бік голову і одтопивши мизинця на правій руці, заперечував кривоокий писарчук Іван Онуча: — треба по правилах, бо інакше не возимеєть. Ви вже на мене покладіться. Я знаю. Це ж нам не впервину. Все має свій порядок. А без порядку — тільки клопіт марний на больную голову. І зовсім напрасно ви так гарячку тачаєте...

Проте, веселий швець Сябро не хотів і слухати ніяких резонів і уперто стояв на своєму, а саме: — що прошеніє треба писати просто до царя, помінаючи всі інші „преходящі“, — як він висловився, — путі; що заздрість людська буває дужчою за страх смерті і це діло, таким чином, може хтось інший собі перехопити; що безпосередня царська адреса років на два може прискорити спасіння людей од гріха, бо прошеніє не буде тоді валятися по канцеляріях і під сукном, а значить швидше дійде і, нарешті, останнє і найголовніше: — що прошеніє до

царя коштуватиме значно дешевше, ніж до справника чи до губернатора, бо тоді не треба буде платити по всіх „проходящих путях“ хабарів, а можна буде тільки наліпити марку на сім чи — в гіршому разі — на чотирнадцять копійок.

Але, як це не дивно, а ці розумні, на пальцях обраховані доводи веселого шевця Сябра зовсім обурили кривоокого писарчука Івана Онучу. Він досить виразно натякнув, що йому, очевидно, в цьому ділі не довіряють і просив тільки вибачити, що він був такий довірливий, що допустився обговорення своєї письмової репутації на такому некомпетентному зібранні, як це. До того ж іще й за чаркою горілки і в присутності старої людини — баби Вусті. Після таких докірливих слів він з виглядом ображеної невинності почав шукати очима свою шапку і досить виразно позирнув на двері.

І тут — хто зна, чим скінчилися б усі ці доведені до вищої точки загострення переговори, коли б на сцену раптом і одверто не виступила сама баба Вустя.

Вона вийшла з-за печі, зупинилася посеред хати, висякалася собі в пелену і взяла слово:

— Спорите ви, — почала свою примиренську промову баба Вустя: — а я й згадала: — мій старий, царство йому небесне, теж раз утьопався. Їхав він на Спаса з ярмарку. Ну, їде. Коли дивиться під греблю біля панського ставка підсвинок у багні бабрається. А було вже надвечір, сонце сідало і ніде ні душі. Він з воза та до нього. Піймав і несе. Вже й на греблю зійшов, коли гульк — а з осітнягу чоловік виходе. Він тоді став і памороки йому забрало, не знає, що й робити: ні в сих, ні в тих. Коли

враз догадався і давай йому, підсвинкові тому, в зуби дивитися. Порося верещить, не дається, а він писок йому рознімає, в рот дивиться. А тут чоловік підійшов, панський об'їздчик, значить, став та й дивиться. А потім і питає:— „Ти що,— каже,— робиш?“— А йому, голубчикові, старому моему, значить,— хай йому легко на тому світі гикнеться,— і вдар нечистий в голову:— „Та оце,— каже,— хочу подивитися, чи правда люди кажуть, що панські свині кращі за панів— бо не такі гострі зуби мають...“ Сказав, голуб'ята мої, та й злякався:— кинув порося і тікати. А об'їздчик за ним, піймав і давай бити. Та так же побив, що я, хай бог простить, ледве його й пізнала. Ну, розпалився старий.— „Я,— каже— йому покажу!— Що ж це,— каже,— таке, що не можна вже панському підсвинкові і в зуби подивитися?“— І до пристава. Той вислухав усе честь-честю, а потім питає:— „А в урядника був?“— „Та я,— каже старий,— вже прямо до вашої милости, бо обида ж велика“. Пристав тоді гука стражника:— „Одведи,— каже,— його в буцугарню, на три дні посади, щоб по начальству навчився об'являтися“. І одсидів голубчик, царство йому небесне. Так я оце й згадала. Ото, щоб і тут такого діла неприємного не вийшло, бо правильно кажуть— сім раз одмір, а раз одріж...

Баба Вустя сказала останнє слово і запишалася. А потім утерла заклопотано полою губи і з почуттям сповненого обов'язку повернулася й пішла до печі.

У хаті запанувала тиша. Кривоокий писарчук Іван Онуча обвів веселого шевця Сябра переможним поглядом і недбало втопив його десь у стелю. Він виразно чекав, які тепер аргументи може висунути проти нього його упертий суперник.

А веселий швець Сябро і дійсно почував себе після цього не зовсім добре. Він схилив на руки голову і тільки мовчав, щось напружено про себе обдумуючи. Врешті, робити, мабуть, більше було

нічого, бо він почував собі потилицю та інші місця і з приглушеним зізданням мовив:

— Хай буде так!..

Це одразу зняло тягар з усіх присутніх і відтворило ширю атмосферу попередніх хвилин.

Тоді взялися складати прошеніє.

Втішений із своєї перемоги, кривоокий писарчук недбало розлігся ліктями в центрі столу, а веселий швець Сябро, скромно посівши своє місце на табуреті в кінці, так просто й безпретензійно почав те — однині — славетне діло, що спричинилося до великих змін в його житті.

— Пишіть, — почав веселий швець Сябро, коли чорнило було випробувано, по чарці на „в добрий час“ випито і крихти із столу, нарешті, в останній раз струшено: — Пишіть! — Його високоблагородію, городському справникові для доставки по всім переходящим путям його царській величності, руському царю і прочая, і прочая, і прочая, від тарапунського шевця Микити Степановича Сябра прошеніє...

Писарчук надхненно вп'явся своїм кривим оком в заклопотане обличчя веселого шевця Сябра, а потім раптом одірнувся од нього, схилив на бік голову і заметляв пером на папері.

— Нема краю синьому Дунаю... — проказав веселий швець Сябро далі. Але кривоокий писарчук здивовано витріщив на нього очі.

— Нічо. Ви собі пишіть. Я вже знаю. А потім ви поправите, — підбадьорив його веселий швець Сябро і застиг з розтуленим ротом, обмірковуючи подальший зміст.

Писарчук покірливо схилився і Сябро продовжував: — Так от, нема краю синьому Дунаю. Отак і гріхи наші. Як та вода синя. Чи то в Дунаю, а чи в окіян-морі, де птиця-жар тільки купається, а душа людська тоне. Потопаємо, ваша царська величність, і даже сами того не помічаємо. Одно слово, хоч каравул кричи.

Веселий швець Сябро переступив через цей важкий вступ, обер рукавом лоба, почухав потилицю та інші місця і повів мову далі:

— А іще в святій книзі, біблій, сказано:— і сотворив бог в третій день землю і трави, і дерево і побачив бог, що вийшло добре. Тоді сотворив він у шостий день чоловіка, мужчину і жінчину сотворив він, благословив їх і сказав:— плодітеся і розмножайтеся, наповняйте землю і обладайте нею. І побачив бог, що добре було все, що він сотворив. Дуже добре!..

Веселий швець Сябро зіщулив око, подумав трохи, а потім продовжував:

— Але тут воно й починається. Та й як же йому не починатися, коли в тій же святій біблій іще таке сказано:— І не було ніякого бур'яну на землі, і ніяка трава не росла на її полях, бо отець-бог не посилав ще дощу на землю і тільки пара знімалась по землі. І тоді бог-отець виліпив чоловіка із праху земного, вдунув у нього дихання життя і став чоловік— живою душею. А потім він сотворив цьому чоловікові і рослину всяку в саду едемському, і жінку— помічницю, Єву. Так от тепер і спрашується...— зиркнув скося на бабу Вустю веселий швець Сябро:— чи сотворив бог зразу траву і дерево, а потім уже чоловіка і жінку, а чи зовсім даже наоборот?..

Кривоокий писарчук Іван Онуча і баба Вустя блимнули разом очима і безтямно витріщилися на Сябра. Але Сябро тільки посміхнувся собі криво в губу і зробив вигляд, ніби це його не обходить.

— Ну, звісно,— одкашлявся веселий швець Сябро:— раз така закрутка даже в біблій святій виходить, то де ж уже нам грішним. І з того, значить, усе, мабуть, і пішло. Бо от, скажем, був я святої трійці на весіллі у Задорожнього Онуфрія. Ну, нічого. Весілля, як весілля. Випили три відра. Потім послали по четверте. Далі п'яте само десь взялося.

Гуляємо. Правда, Одарчин чоловік висмикав їй усі коси і збирався повісити її біля колодязя на журавлі, щоб вона була за богородицю, а всі їй поклонялися. Але ми гуртом насилу одняли і він почав тоді з пересердя землю їсти, поки не заспокоївся. Отак і гуляємо собі в мирі й злагоді, подружнє весілля справляємо. Коли це — де не візьмись — Опанас Моргун п'яний у двір іде. Увійшов, став, подивився на всіх волячим поглядом, а потім підходе до Одарчиного чоловіка та — бац його в зуби! — раз і вдруге. Всі так і заніміли. Я дивлюсь — біда буде. Підходжу до нього. — „Ти що, — кажу, — чоловіче, бога в душі не маєш чи що? І не сором тобі? А ще книги святі читав... Він колись у послушниках у монастирі був, поки з усердя свого не спився... А там же, — кажу, — божими словами чорним по білому написано: — „Хто вдаре тебе в праву щоку, — підстав йому й ліву.“ — Сказав та й хитаю йому так докірливо головою. А він стоїть і дивиться. Коли піднімає палець догори та й питає мене: — „А ти, — каже, — чув таку приказку: — око за око, а зуб за зуб?“ — „Чув“ — кажу. — „Так це, — каже, — теж у святих книгах написано“ і — трах! — мене з розгону пляшкою межі очі. Я так юшкою і вмився. Підбігли люди, воду на мене ллють, а я лежу та й думаю: — „Отже, правий, сукин син, бо й справді такі слова в святих книгах написані“...

Веселий швець Сябро замислився, мабуть, від спогадів, але кривоокий писарчук зірвав мовчанку:

— Я думаю, що це по существу діла не підходить таке писати в царське прошеніє. Бо за це може даже нагоріть.

— Як, нагоріть!... — прочунився раптом веселий швець Сябро: — Мені роблять кровоізліяніє, а я не можу про це писати?... — Пишіть! — розгнівався він, — а там побачимо: — що нагорить, а що не нагорить...

Кривоокий писарчук звів незрозуміло брови, задвигнув безнадійно плечима, мовляв, — „мое діло попе-

редити, а там, як хочете“,— і покірно схилювся над столом.

Сябро ж продовжував:

— І от скажу я вам по-совісті, ваша царська величність, що бере мене з усього того велике сомненіє. Раз біблія і закон божий — святе слово, то й должно там бути все в порядку. А не може бути так, що одно так, а друге наоборот. Значить, виходить і заключеніє, що єсть якась проклятая тріщина, яка безжалосно розколює всіх людей і прямо таки в гріх уводить. Ну — от, — думав я — думав, — і своєю нещасною головою додумався до такого, що може, як при людях сказати, то хоч святих з хати винось, а як вашій милості, то оце я надумав написати в прошенії. Виходить, що од цього самого закону божого треба людям розрішеніє дати. Ато, як уже з моєї життя примір брати, то ще й так можна сказати. Жінка моя, дружина, значить, царство їй небесне, Палазя Тихоновна, довгії времена в печінках мені сиділа. Усе то там, то там я їй застукую. Більше під сажем, а то так і просто на покуті під образом божим. Та ще коли б з кимсь путнім, може б і обиди не так в серцях стучала, а то ж такий пробийголова, що тільки й добра того, що сорочка на тілі та очкур на поясі. Ну й страждав я з нею. Бувало і шпандирем, по голому, невпоминаемому бив, і за коси по землі волочив, носком в живіт теж пробував, на мороз голу в одній сорочці виганяв. Нічо не помагає: поплаче-поплаче і знов своєї. Три годи так, як афонський мученик, з нею вимучився. Коли раз мисль мене осіяла. Заходжу я в хату, а вона під іконами сидить і чортом на мене дивиться. — „Слухай ти, — кажу, — курво!“ — та й запнувся. „Ні, — думаю, — не так треба“. — „Слухай, — кажу, — Палазю дорога. — Можеш тепер свободно, без страху зо своїм милим жити. Мені даже серця ніякого од того немає, а даже приятность одна. Одягайся, — кажу, — милая і йди до нього, хай вам бог помагає в ділах рук

ваших. А я ще,—кажу,—й богу за вас буду молитися, щоб любов вам послав і щастя на цьому, суєтному і на тому, безмятежному світі. Цілую тебе,—кажу,—і благословляю на доброе діло. Хай бог простить!..“—Сказав та й благословив троекратно. Коли бачу:—вона дивилася-дивилася на мене та в плач. На коліна передо мною впала, руки цілує, прощення просить. Потом роззула мене, роздягла, на піч поклала, рядном укрила, рукою обняла ще сама й попросилася. І після того, як рукою зняло: так ми й прожили з нею п'ять годочків, як п'ять деньочків, аж поки нещастя лютеє в могилу її не звело.

Веселий швець Сябро заблимав несамохіль віями і, одвернувшись, мазнув собі пальцем під оком. А баба Вустя, помітивши те, одверто й нестримано всякалася в пелену.

— Ну, так от,—почав знов Сябро, коли незручна хвилина минула:—значить таке діло, що де бійка й лайка не бере, там любовное позволеніє все може. І тут ми підходимо до такого кінця, що даже як не храброму чоловікові, то й голова можить скружиться. Бо з цього ж і дурак пойме, що таке позволеніє увесь світ, можна сказати, догори рака поставити:—ніяких заповідів і ніякого закону божого! Кажен роби що хоч і главное:—що хоч думай. А вигода од того великая, як для православних, так і для других націй:—крестяни там чи якісь другі сословія, кажен собі успокоєніє матиме. І ніхто тоді ні раба, ні вола, ні осла, ні жінки прилюбодейної не захоче. Ви вже повірте мені, ваша царська величність, я в тому вам головою своєю нещасною ручаюся. Ще й такий примір до того б можна взяти. От, скажем, земля:—хто її не жаждає в поті лица свого?... А все—чому? А все тому, що позволенія на неї нікого не має. Один сам не їсть і другому не дає, як собака на сні. А другий—лягає спати і онучами її вкриває. Хоч і в святому писмї

сказано: — „Роздай землю нищим“. А од того тільки плутанина в голові і гіркий осадок на серці. А якби дозволити всім, то може тоді ніхто її не захотів і брати. Або одрізав собі, скільки треба, і жив би во славу божу.

Кривоокий писарчук Іван Онуча з рішучим виглядом одсунув од себе папір і атрамент і повернувся до Сябра.

— Хоч сердьтесь, хоч ні, — сказав він, найжившись: — а я таки думаю, що цього не слід писати.

— Як не слід? — спитав веселий швець Сябро, почухавши потилицю та інші місця.

— А так, що іскушення велике для народу піде і не останеться тоді царства на царстві, а вам, дай боже, щоб тільки землю цілувати прийшлося, а то так і душу богові на покаяння відпустить перед десницею карающою і невмолимою.

Сябро поклав руку на потилицю, але не почувся. Він тільки плямкнув несподівано губами і притих замислено. Проте, неміч людська і страх за содіяне тільки на якусь хвилину змогли захитати його мужнє серце. Бо вже в другу хвилину він посміхнувся ніби чомусь далекому про себе, заяснив, як соячник після дощу на сонці і, почухавши потилицю та інші місця, сказав пророчим загробним голосом:

— Істино говорю вам: — не проспівася ще півень втретє на зорі, як один з вас одречеться од мене!.. І хто вам сказав, — продовжував він далі, витримавши хвилину мовчанки; — що правда людська може не обагриться в крові її мучеників? Сказано бо: — возстане народ на народ і царство на царство. І облутається земля дротами, а син чоловічеський буде сіяти у всій своїй красі і славі...

Кривоокий писарчук Іван Онуча засоромлено спустив свої вії долу і мовчки схилив над папером голову. А баба Вустя втретє за сьогодні голосно висякалася собі в пелену.

Тоді веселий швець Сябро повів своїм затуманеним поглядом попід стелею і почав показувати далі:

— А на щот вашої милости, ваша царська величність, то будьте спокійні. Кожному звісно, що свиня і та їсти хоче, і вас ми без куска хліба тоже не оставимо. Хвате й вам землі і другим царям: і турецькому, і німецькому, і арапському, чорному нехристові. Так от, одпишіть ви мені за все це і зробіть все, як помагається. А тоді вже ми тут якось сами вправимось. Тільки не дуже потурайте на ваших справників і губернаторів. Бо вони хоч і благородні, а хабарі люблять і ділу ходу не дають. Так уже краще пишіть прямо на мене в Тарапуньку. А коли що, я й приїхати можу. Мені б тільки на дорогу вислали, харч я тут з собою візьму. І ні карет там, ніяких разходів на мене не треба. Я вже з вокзала якось пішки допитаюся. Ну, з тим досвіданія. До стоп ваших припадаю і царської милости благаю. Нещасний Микита Степанович Сябро, а за нього, неграмотного, розписався Іван Онуча“.

Кривоокий писарчук закрутив гвинта під своїм прізвищем і з полегкістю випростався. Але веселий швець Сябро його зупинив:

— Напишіть іще таке:— я, хоч і неписьменний, а читати вмію. Вивчив мене дяк наш отець Власій. Та не довчив пером водити. Наглою смертю від нащасної причини вмер, коли стрибнув у шаплик на підпиту, думаючи, що там порядочная вода, а Тетяна, служниця його, кип'ятку тількищо налила. Ну й зварився і на тому вчення мое кончилось, тільки до апостолів і добралися. А ще є у мене дуже інтересні мислі про війну. Та ви вже одпишіть це, а тоді побачимо. Ну, пока...

Коли кривоокий писарчук в останній раз поставив не до міри велику крапку і злизнув її власним язиком, всі з полегкістю зідхнули і підвелися з своїх місць.

Потім довелося по трудах запивати. І хоч Іван Онуча уже після п'ятої чарки, щоразу, викиляючи, ліз цілуватися до баби Вусті, але повної міри він добрав тільки тоді, коли, виповзши уночі з хати, дістався рачки до якогось тину намежі, в огороді, підвів своє криве око догори і сказавши,—„Господи, в твої руки придаю свій німічний дух!“— мирно успокоївся.

Зате веселий швець Сябро спав спокійно на своєму сіннику у кутку, ні разу не почухавши ні потилиці, ні інших своїх улюблених місць.

До книжки сто сорок другої	1
Володимир Сосюра. Мазепа	5
Гр. Епик. Надзвичайна історія Остапа Святиока	8
Б. Тенета. Будні	97
Гордій Коцюба. Фінал	112
Дмитро Гордієнко. Третя сила	148
М. Трублаїні. На землі Анкауге	193
В. Радиш. Тобі дарую	207
П. Коломієць. Тайфун	229
І. Дніпровський. Анатема	231
В. Мисик. Транссибір	316
Ю. Шпол. Веселий швець Сябро	321

Малюнки на берегах 4АРМУ4.

Технічне оформлення — Я. Руденського.

(129) - 14

ОБОВ'ЯЗКОВИЙ
ПРИМІРНИК